

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

Mariëlle Bovenhoff en Sabine Meier

**Deelrapportage III van
'Maatschappelijke voorzieningen in de gemeente Slochteren'**

December 2015

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

*Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke
voorzieningen op het platteland*

Deelrapportage III van
'Maatschappelijke voorzieningen in de gemeente Slochteren'

In opdracht van de gemeente Slochteren

Colofon

Mariëlle Bovenhoff, Sabine Meier

© Kenniscentrum NoorderRuimte

Lectoraat Krimp & Leefomgeving
Hanzehogeschool Groningen

December 2015

This is a publication of Hanze University of Applied Sciences Groningen. Application for the reproduction of any part of this report in any form should be made to the authors. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced in a retrieval system or transmitted in any form or by other means (electronic, mechanical, photocopying or otherwise) without the authors' prior, written permission.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
2. Recente maatschappelijke ontwikkelingen	8
3. Sociaal kapitaal, sociale cohesie en leefbaarheid	9
3.1 Sociaal kapitaal als bestanddeel van sociale cohesie	10
3.2 Concrete, empirisch vastgestelde uitingvormen van sociale cohesie	14
3.3 Leefbaarheid als overkoepelend begrip	17
4. Sociale cohesie en de rol van fysieke plekken	18
4.1 Voorzieningen in dorpen	18
4.2 De openbare ruimte als voorziening	24
4.3 Ontmoeten essentieel voor sociale cohesie	27
4.4 Third places	30
5. Enkele casestudy's nader belicht	32
5.1 Voorzieningen als symbolen voor sociale cohesie (Overijssel)	32
5.2 Multifunctionele accommodatie: van gezamenlijk bouwen tot ontmoeten (Noord-Brabant) ..	33
5.3 Dorpshuizen als resultaat van sociale cohesie (Friesland)	34
5.4 De Leeszaal Rotterdam West als katalysator voor nieuwe contacten (Zuid-Holland)	34
5.5 De betekenis van het dorps huis in Kolham (Groningen).....	35
6. Conclusie en discussie	38
6.1 Haken en ogen aan (het meten van) sociale cohesie.....	38
6.2 Meten van sociale cohesie op dorpsniveau	38
6.3 Beantwoording van de hoofdvraag.....	39
6.4 Ontbrekende schakels	40
7. Aanbevelingen	41
Literatuur	44
Bijlage: voorbeelden van gemeentelijk (en provinciaal) beleid in Nederland	48

1. Inleiding

Demografische transitie – bezuinigingen – participatiesamenleving – zelforganisatie – eigen verantwoordelijkheid. Deze maatschappelijke en economische ontwikkelingen leiden tot veranderende verhoudingen tussen overheid, burgers en marktpartijen. Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen heeft de gemeente Slochteren het gebruik van maatschappelijke voorzieningen door het lectoraat Krimp en Leefomgeving in kaart laten brengen (Bovenhoff & Meier 2014). Naast inzicht in gebruik en waardering van deze voorzieningen, wil de gemeente meer zicht krijgen op de relatie tussen de aanwezigheid en het gebruik van voorzieningen enerzijds, en de subjectieve beleving van sociale cohesie anderzijds. Daartoe zijn bij aanvang van het overkoepelende onderzoek¹ de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- Wat is in het algemeen de relatie tussen de aanwezigheid en het gebruik van voorzieningen en de subjectieve beleving van sociale cohesie?
- Welke maatschappelijke voorzieningen (gebouwen) vervullen veelal een rol als ontmoetingsplek en dragen zo bij aan sociale binding?

Gelet op de eerst vraag blijkt uit deelrapportage I, waarin we het gebruik van maatschappelijke voorzieningen in Slochteren hebben verkend via een groot vragenlijstonderzoek, dat het gebruik van *drie voorzieningen samen* (sport, bibliotheek en dorpshuis) een verklaring biedt voor de mate van sociale interactie die bewoners ervaren. Een frequenter gebruik van deze drie voorzieningen blijkt een significant hoger niveau van sociale interactie tot gevolg te hebben. De onderzochte sportvoorzieningen, bibliotheken en dorpshuizen bieden de inwoners van de gemeente Slochteren kennelijk de mogelijkheid om sociale relaties aan te gaan en om meer sociale participatie in de eigen omgeving te ervaren. Maar zoals hierboven al geconstateerd is, kunnen we ook de andere kant op redeneren. Dan zorgt veel sociale interactie ervoor dat bewoners ook meer gebruik maken van de diverse voorzieningen, bijvoorbeeld omdat ze met elkaar gaan sporten of afspreken samen naar het dorpshuis te gaan.

Als we de sociale cohesie in kaart willen brengen, is sociale interactie slechts één indicator. Het meten van de sociale interactie geeft dus niet een volledig beeld van de sociale cohesie in een gemeenschap. Ook is het de vraag of het meten van sociale interactie via vragenlijsten een valide antwoord oplevert. Naar onze overtuiging is het onmogelijk om sociale cohesie alleen via vragenlijstonderzoek in kaart te brengen. In deze literatuurstudie brengen we gevonden verbanden tussen sociale cohesie en aanwezigheid/gebruik van voorzieningen in kaart. We staan daarbij ook uitvoerig stil bij de wijze waarop sociale cohesie is gemeten in diverse casestudy's. Daarbij kijken we speciaal naar voorzieningen met een ontmoetingsfunctie, aansluitend op de *Toekomstvisie* van de gemeente Slochteren waarin zij ontmoeten als basisvoorwaarde voor sociale samenhang aanmerkt (Gemeente Slochteren 2008).

¹ De eerste twee deelrapportages *Gebruikspatronen in beeld. Hoe benutten en waarderen inwoners van Slochteren de maatschappelijke voorzieningen?* en *Maatschappelijk vastgoed van de gemeente Slochteren inzichtelijk met benchmarks* (o.l.v. Jan Veuger) zijn afgerond in 2014. Na deze derde deelrapportage verschijnt nog een vierde, met als thema co-creatie in de gemeente Slochteren.

De centrale vraag in deze deelrapportage luidt: Hoe wordt in sociologische en geografische studies het verband tussen sociale cohesie en de aanwezigheid van maatschappelijke voorzieningen in dorpen beschreven en geanalyseerd?

Twee begrippen behoeven toelichting. Ten eerste maatschappelijke voorzieningen: in aansluiting op deelrapportage I verstaan wij daaronder gebouwen op het gebied van sport, jeugd, ontmoeting, verenigingen, onderwijs, cultuur en deels zorgvoorzieningen (Bovenhoff & Meier 2014). Denk hierbij aan sportterreinen en sporthallen, kinderboerderijen, jeugdhonken, peuterspeelzalen, kerken (al dan niet met zalencentra), multifunctionele dorpsgebouwen en dorpshuizen, scholen, bibliotheken en (eigen) verenigingsgebouwen. Deze maatschappelijke voorzieningen zijn van oudsher gemeentelijk eigendom, maar komen meer en meer in private handen en worden dan bijvoorbeeld door een stichting geëxploiteerd. In deze literatuurstudie zullen we voorzieningen wat breder opvatten, omdat uit deelrapportage I blijkt dat ook onderdelen van de openbare ruimte – zoals gemeentelijk groen, wandel- en fietspaden, dorpsrandparken – als voorziening worden gezien door bewoners van de gemeente Slochteren. Het begrip openbare ruimte lichten we nader toe in paragraaf 4.2; dit begrip valt immers niet binnen de oorspronkelijke vraagstelling van de gemeente Slochteren, maar is gaandeweg het onderzoek wel belangrijk gebleken.

De tweede term, sociale cohesie, blijkt een niet zo eenvoudig te definiëren begrip. In het dagelijks taalgebruik worden er uiteenlopende betekenissen aan gegeven, maar als we het helder onder woorden willen brengen, blijkt dat het een complex en vrij abstract concept is. Duidelijk is echter dat – als het om het verband tussen sociale cohesie en voorzieningen gaat – de term sociaal kapitaal een belangrijk ingrediënt voor sociale cohesie is. Daarom geeft deze rapportage in paragraaf 3 begripsafbakening van “sociale cohesie”, als van “sociaal kapitaal”. Daarna volgt een beschrijving van sociologische en geografische studies naar factoren die mogelijk de sociale cohesie beïnvloeden, en meer specifiek van de rol van fysieke plekken bij het ontstaan of bevorderen van sociale samenhang (§ 4). In paragraaf 5 passeren vijf casestudy’s de revue die op aansprekende wijze illustreren hoe aspecten van sociale cohesie zichtbaar worden door een lokale voorziening. In paragraaf 6 beantwoorden we de centrale vraag op basis van onze belangrijkste bevindingen. Van daaruit komen we in paragraaf 7 met enkele aanbevelingen voor het onderzoeken van sociale cohesie in dorpen en plattelandsgemeenschappen, en enkele aanbevelingen voor het gemeentelijk voorzieningenbeleid. De bijlage geeft enkele voorbeelden van gemeentelijk beleid aangaande accommodaties en voorzieningen, en de rol die daarbij toegekend wordt aan sociale cohesie.

2. Recente maatschappelijke ontwikkelingen

De ontwikkelingen die aan het begin van de inleiding genoemd zijn, hebben ook hun weerslag op maatschappelijke voorzieningen en het gemeentelijk beleid daaromtrent. Voorzieningen zijn voor bewoners van belang om in diverse behoeften te kunnen voorzien. Denk aan sportvelden en -hallen, bibliotheken of culturele centra, dorpshuizen en winkels. In het algemeen wordt er een oorzakelijk verband verondersteld tussen de aanwezigheid van voorzieningen en de leefbaarheid van een dorp of gebied. Door verdwijnende voorzieningen, een tendens vooral in kleine, afgelegen kernen in plattelandsgebieden waar de bevolking vergrijsd of zelfs krimpt, zou de leefbaarheid achteruitgaan. Maar er zijn ook tegengestelde geluiden. Zelfs als er geen dagelijkse voorzieningen (meer) in kleine dorpen zijn, ervaren bewoners het leven er als prettig, mits de voorzieningen per auto, fiets of bus goed bereikbaar zijn (o.a. Thissen 2010, Gardenier 2012, Rozema et al. 2010-2013).

Een gerelateerde kwestie is het verband tussen voorzieningen en sociale cohesie. Door voorzieningen in de buurt kunnen dorpingen elkaar fysiek ontmoeten en gezamenlijk activiteiten ondernemen: van samen sporten tot een feest organiseren tot een dorpshuis draaiende houden. Deze ontmoetingen en activiteiten kunnen ertoe leiden dat bewoners meer binding met hun dorpsgenoten ervaren, wat de sociale cohesie wellicht vergroot. Omgekeerd is het ook mogelijk dat een sterke sociale cohesie juist een draagvlak biedt voor het in stand houden of creëren van voorzieningen die anders zouden verdwijnen (Thissen & Droogleever Fortuijn 2012, Vermeij 2015).

Kortom, welke kant het verband tussen sociale cohesie en de aanwezigheid van voorzieningen opwerkt, is niet eenduidig en komt veelal neer op een kip-en-eidiscussie. We bediscussiëren met deze literatuurstudie dan ook niet zozeer niet de “richting” van dit verband, maar pogen het begrip sociale cohesie te verduidelijken om vervolgens te laten zien dat sociale cohesie altijd zowel *resultaat is van, als uitgangspunt voor handelingen die in de ruimte plaatsvinden*. Anders geformuleerd: de concrete toe-eigening van bestaande voorzieningen vindt plaats door dagelijkse, sociale activiteiten en tegelijk worden voorzieningen door bewoners en gemeentes door hun activiteiten opnieuw gecreëerd. Door beide kan het gevoel deel uit te maken van een gemeenschap worden versterkt. Bewoners eigenen zich voorzieningen niet alleen toe door er vaak te komen, maar ook door hun verbeelding: het dorpshuis of de basisschool kunnen symbool zijn voor een levendige gemeenschap, ook al gaat men er zelf niet naartoe (Simon et al. 2007, Thissen en Droogleever Fortuijn 2012, Weenink 2009, Been 2012, De Haan 2014).

Sinds het bestaan van de wetenschappelijke disciplines van bijvoorbeeld Sociologie en Sociale geografie is het begrip sociale cohesie een relevant studieobject, omdat het naar de kern van samenlevingen of gemeenschappen verwijst. De laatste decennia wordt het begrip echter steeds meer door beleidsmakers van westerse, geïndustrialiseerde landen overgenomen en actief ingezet, bijvoorbeeld bij stadsvernieuwing en herstructurering van wijken of dorpen. Reden is dat de verhouding tussen overheid(slagen), burgers en marktpartijen verschuift. De tendens is om burgers en lage overheden meer verantwoordelijkheden te geven voor het uitvoeren van publieke taken die tijdens de hoogtijdagen van de welvaartsmaatschappij vooral door regionale of landelijke overheden werden ingevuld (Fyfe & Milligan 2003). In Nederland bijvoorbeeld, is er in de Wmo al sinds 2007 een taak bij gemeenten neergelegd om de lokale sociale samenhang te versterken door de sociale participatie van burgers te bevorderen. Verondersteld wordt dat zij daardoor beter kunnen omgaan

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

met de herstructurering of zelfs het verdwijnen van voorzieningen als gevolg van bezuinigingen, demografische krimp of vergrijzing.

Die zelforganisatie en eigen verantwoordelijkheid zijn sinds 2007 door de landelijke overheid alleen maar sterker aangezet. Alle gemeenten hebben per 1 januari 2015 nieuwe taken gekregen binnen het sociale domein. Ook is de rol van de gemeente, door de beoogde transitie naar een “participatiesamenleving”, waar bezuinigingen aan ten grondslag liggen, aan het verschuiven. Landelijk zien we de ontwikkeling naar een zogenaamde doe-democratie, die het kabinet nastreeft als antwoord op mondigere burgers, de terugtrekkende verzorgingsstaat en een stijgende behoefte aan meer sociale binding (Ministerie van BZK 2013).

Renkema's Toentje: openbaar groente- en fruittuintje door en voor het dorp Harkstede, bij NOVO Ons Hertenkamp

3. Sociaal kapitaal, sociale cohesie en leefbaarheid

'Je weet wat het is, totdat je het probeert uit te leggen².' Deze karakterisering van het begrip "tijd" kenschetst ook de schijnuidelijkheid van het begrip sociale cohesie, volgens Schnabel et al. (2008). Met andere woorden, sociale cohesie is geen eenvoudig te definiëren begrip. Waarschijnlijk is dat mede de oorzaak dat het als containerbegrip is gaan fungeren. In diverse studies wordt dit ook erkend (Schoonen 2006, Botterman et al. 2012 en Leidelmeijer 2012).

Via definities in sociologische en geografische encyclopedieën, en via omschrijvingen door toonaangevende wetenschappers en onderzoeksinstituten³ komen we in deze paragraaf tot een zo helder mogelijke definiëring van sociaal kapitaal en sociale cohesie. Ook belichten we de relatie tussen beide termen en besteden we kort aandacht aan "leefbaarheid" als veelgebruikt en overkoepelend concept, waar sociaal kapitaal en sociale cohesie ingrediënten van zijn.

3.1 Sociaal kapitaal als bestanddeel van sociale cohesie

3.1.1 Sociaal kapitaal

De algemene *Oxford Dictionary of Sociology* definieert sociaal kapitaal als 'the networks of relationships among people who live and work in a particular society, enabling that society to function effectively' (2005: 606). Het laatste aspect, "enabling society", pakt Putnam in zijn klassiek geworden studie *Bowling Alone* (1995) op door sociaal kapitaal te relateren aan allerlei vormen van participatie van burgers ('civic engagement') enerzijds en sociaal vertrouwen anderzijds. Of mensen wel of niet (willen) participeren heeft volgens Putnam te maken met een filantropische (menslievende) houding en de wil om vrijwillig iets voor de gemeenschap te doen. '[S]ocial networks provide the channels through which we recruit one another for good deeds, and social networks foster norms of reciprocity that encourage attention to other's welfare' (Putnam 2000: 117). Sleutelbegrip voor wederkerigheid is vertrouwen. Voor Putnam is de ontwikkeling van sociaal kapitaal niet zozeer afhankelijk van het vertrouwen in de overheid of andere instituties, maar vooral van het vertrouwen in elkaar: het 'sociale' vertrouwen.

Om de vorm van sociale netwerken te typeren, kiest Putnam voor de tegenstelling tussen twee soorten binding: *bonding* en *bridging*. *Bonding* is de hechte binding die mensen in een groep onderling kenmerkt. Omdat *bonding* door een sterke interne binding tussen mensen wordt getypeerd, werkt ze exclusief naar mensen buiten die groep. *Bridging* daarentegen beschrijft de lossere contacten tussen mensen waardoor sociale groepen met elkaar verbonden worden. Deze soort binding overbrugt de groepsidentiteit, terwijl *bonding* juist een meer afgebakende groepsidentiteit creëert. Daarnaast typeert Putnam het verschil tussen beide soorten binding met het volgende citaat van de Amerikaanse socioloog Xavier de Souza Briggs: 'bonding social capital is good for "getting by" (rondkomen), but bridging social capital is crucial for "getting ahead" (vooruitkomen)' (Putnam 2000: 23).

² Uit de *Belijdenissen* (oorspr. *De confessiones*) van Augustinus (354-430 v. Chr.)

³ Zoals de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

Volgens Schnabel et al. (2008) is sociaal kapitaal vooral *instrumenteel*. Het kan zich manifesteren in *horizontale netwerken*, waarin deelnemers intensief met elkaar omgaan op een gelijkwaardig niveau. Dat stimuleert de samenwerking tussen mensen. Daarnaast zijn er *verticale netwerken*, gekenmerkt door hiërarchische en afhankelijkheidsrelaties. Dan zijn er nog de *secundaire netwerken*, die de ontwikkeling van sociaal kapitaal sterk kunnen bevorderen: dit zijn 'sociale organisatievormen die brede bevolkingssegmenten omvatten en waarvan de leden elkaar min of meer regelmatig ontmoeten, zoals het verenigingsleven' (Schnabel et al. 2008: 16). De nadruk op de instrumentele kant zien we ook bij Komter et al. (2004). In hun bespreking over informele solidariteit omschrijven zij sociaal kapitaal als materiële en immateriële hulpbronnen die men kan ontlenen aan de sociale netwerken waarvan men deel uitmaakt.

Thissen en Droogleever Fortuijn hanteren de omschrijving dat sociaal kapitaal betrekking heeft 'op kenmerken van sociale verbanden die een waarde of opbrengst hebben voor individuen of de (lokale) gemeenschap' (2012: 16). Het uitgangspunt om voor opbrengsten te kunnen zorgen overstijgt echter het individuele niveau. De mogelijkheid om sociaal kapitaal te ontwikkelen en te handhaven is volgens Bourdieu (1983) van het geheel aan hulpbronnen afhankelijk. Hulpbronnen zoals cultureel of economisch kapitaal worden in de samenleving geïnstitutionaliseerd. Denk aan de maatschappelijke herkenning van titels of de reputatie van bepaalde families. Mede door de geïnstitutionaliseerde hulpbronnen worden sociale netwerken duurzaam en al dan niet voor individuen toegankelijk. Zowel Bourdieu (1983) als Coleman (1988) benadrukken dat netwerken zichzelf kunnen herbevestigen door bepaalde groepen duurzaam uit te sluiten. Daarmee is duidelijk dat de kans op de ontwikkeling van sociaal kapitaal niet voor iedereen gelijk is. De andere hier genoemde auteurs laten het aspect van ongelijkheid grotendeels buiten beschouwing. Ook de OECD⁴ definieert sociaal kapitaal als 'networks together with shared norms, values and understandings that facilitate co-operation within or among groups'. De OECD ziet netwerken daarbij als links tussen groepen en individuen, zoals vriendennetwerken, familienetwerken, netwerken van voormalige collega's enzovoort.

Hierop sluit de omschrijving van Svendsen & Sørensen aan, maar interessant is de ruimtelijke component die zij erin opnemen: sociaal kapitaal bestaat volgens hen uit 'network cooperation based on regular face-face interaction and trust' (2007: 456). Interactie tijdens ontmoetingen in de fysieke wereld dus. Met "trust" bedoelen zij dat mensen elkaar persoonlijk kennen, elkaar regelmatig ontmoeten en dezelfde basale normen delen. In hun studie brachten Svendsen & Sørensen de mate van sociaal kapitaal in kaart door een score op de factoren "mate van vertrouwen" en "hoeveelheid en kwaliteit van netwerken".

Williams gebruikt, net als Putnam, een metafoor in zijn omschrijving van het begrip: 'Local social capital is the "glue" which binds people together in a neighbourhood and encourages them to cooperate with each other. It is the local networks together with shared norms, values and understandings that facilitate cooperation within or among groups in a neighbourhood.' (2005: 225)

⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development

Samenvattend kunnen we zeggen dat sociaal kapitaal vooral als een actief begrip wordt beschouwd en duidt op collectief en individueel potentieel, afhankelijk van het maatschappelijk krachtenveld waarin het wordt ontwikkeld. De aangehaalde studies noemen in hun omschrijvingen allemaal: lokale netwerken, gedeelde normen en waarden die mede door institutionalisering worden herbevestigd, en sociaal vertrouwen tussen mensen. In economische zin is kapitaal een productiefactor (naast grond en arbeid). Ook sociaal kapitaal kunnen we blijkbaar opvatten als een productiefactor: mensen *gebruiken* sociale netwerken om een bepaald doel te bereiken, maar sociale netwerken worden ook telkens geproduceerd door individuen, gemeenschappen en instituties.

Wij destilleren de volgende **definitie**: *sociaal kapitaal* is de mate waarin mensen sociale netwerken, gezamenlijke normen en waarden en wederzijds vertrouwen hebben en inzetten om tot handelen over te gaan om een doel te bereiken. De ontwikkeling van sociaal kapitaal is altijd in bestaande structuren (van ongelijkheid) tussen actoren en actorensystemen (zoals instituties) ingebed.

3.1.2 Sociale cohesie

In tegenstelling tot de actieve betekenis die aan sociaal kapitaal toekend wordt, lijkt sociale cohesie (of: sociale samenhang⁵) een passiever begrip te zijn: bij sociale cohesie gaat het niet zozeer om handelingen, maar om de mate van *binding* die er is tussen mensen in een gemeenschap of in de samenleving.

Volgens *A Dictionary of Human Geography* verwijst sociale cohesie naar 'The extent to which there are bonds of trust that bind people together into a society, as opposed to mistrust and antipathy that cause division and tension.' Komter et al. (2004) beschrijven sociale cohesie als bindingskracht van sociale systemen, als saamhorigheidsgevoel, en gebruiken daarbij de metaforen lijm en cement. Zij zien sociale cohesie voornamelijk als een statische toestand (de "kleefkracht" van sociale banden), als de mate van binding tussen mensen waarbij ze teruggrijpen op de Franse socioloog Émile Durkheim: cohesie is het resultaat van "solidariteit" (activiteiten gericht op het welzijn van anderen).

Chan et al. definiëren sociale cohesie als 'a state of affairs concerning both the vertical and the horizontal interactions among members of society as characterized by a set of attitudes and norms that includes trust, a sense of belonging and the willingness to participate and help, as well as their behavioural manifestations.' (2006: 298). Uit dit expliciet noemen van gedragsuitingen blijkt dat Chan et al. ook een *actieve* betekenis toekennen aan sociale cohesie: niet alleen de bereidheid om deel te nemen en te helpen, maar ook het gedrag dat uit die bereidheid voortvloeit. Diezelfde opvatting zien we bij Schnabel et al., die sociale cohesie formuleren als 'de mate waarin mensen in gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid bij maatschappelijke verbanden in hun persoonlijk leven, als burger in de maatschappij en als lid van de samenleving.' (2008: 14). Ook De Hart kiest voor een omschrijving met een deels actieve betekenis. Volgens hem verwijst sociale cohesie naar 'de interne samenhang van een sociaal systeem (een groep, een organisatie, een samenleving). Zij heeft een functionele of instrumentele component waar het gaat om de samenwerking tussen de actoren binnen een sociaal systeem en de coördinatie van hun handelen [...]

⁵ Sociale samenhang is een synoniem voor sociale cohesie. Wij kiezen in deze studie voor de term sociale cohesie.

daarnaast is er een normatieve component in de zin van de identificatie en gevoelens van solidariteit met anderen die als moreel verplichtend worden ervaren.’ (De Hart 2002: 11).

Waaruit blijkt dan of er veel of weinig sociale cohesie is in een systeem? Volgens De Hart is de sociale cohesie van een sociaal systeem groter ‘naarmate de leden meer tot participatie erin bereid zijn en zich sterker met dat systeem identificeren.’ (2002: 11-12).

Omschrijvingen die een actieve betekenis aan sociale cohesie geven, lijken op omschrijvingen van sociaal kapitaal. De component “identificatie” (met anderen in het systeem, bijvoorbeeld de lokale gemeenschap) is nieuw; die zien we niet bij sociaal kapitaal. Ook “betrokkenheid” en “sense of belonging” lijken specifiek te zijn voor sociale cohesie.

Wij destilleren de volgende **definitie**: *sociale cohesie* is de samenhang tussen mensen binnen een systeem (gemeenschap, dorp, wijk, stad, land). Deze samenhang blijkt uit een aantal indicatoren, zoals betrokkenheid bij mensen in en identificatie met dat systeem, gemeenschappelijke normen en waarden, en wederzijds vertrouwen.

3.1.3 De brug van sociaal kapitaal naar sociale cohesie

De termen sociaal kapitaal en sociale cohesie worden vaak als synoniemen van elkaar gebruikt, constateren Bolt & Torrance (2005) uit hun literatuurstudie. Het verschil tussen beide begrippen is echter in hun optiek dat sociaal kapitaal van oorsprong een kenmerk is van *individuen* – weliswaar afhankelijk van de bestaande sociale structuur – en sociale cohesie een begrip is dat de kwaliteit van een *sociaal systeem* omschrijft.

Schmeets en Te Riele (2014) geven een overzicht van hoe de verhouding tussen sociaal kapitaal en sociale cohesie in de literatuur wordt gezien. Daaruit blijkt vooral dat sociaal kapitaal kan worden beschouwd als bouwsteen van sociale cohesie, als een dimensie – net als bijvoorbeeld gedeelde normen en waarden, en sociale controle. Ook wordt sociale cohesie wel gezien als een *gevolg* van sociaal kapitaal. En dan impliceert een hoge mate van sociaal kapitaal in een gemeenschap ook een hoge mate van sociale cohesie.

Mohan en Mohan (2002) menen dat sociaal kapitaal bepaald kan worden door de mate van sociale interactie met en vertrouwen in medeburgers te meten. Sociale cohesie verwijst volgens hen naar een beeld van solidariteit in gemeenschappen. Deze nadruk op solidariteit maakt hun opvatting van sociale cohesie wat nauw.

Volgens Chan et al. (2006) gaat het bij sociaal kapitaal vooral om netwerken en persoonlijke voordelen die individuen daaruit halen. Sociale cohesie is in hun optiek een holistischer concept en gaat om een algehele conditie van de samenleving. Een grote hoeveelheid sociaal kapitaal hoeft dus niet per se een hoog niveau van sociale cohesie te betekenen.

Stanley (2003) definieert sociale cohesie als de bereidheid van leden van een gemeenschap om met elkaar samen te werken om te overleven en vooruit te komen. Bereidheid tot samenwerking betekent volgens Stanley dat mensen vrijwillig kiezen om partnerschappen te vormen en een redelijke kans hebben hun doelen te bereiken, omdat anderen op dezelfde wijze bereid zijn samen te werken en de vruchten van hun pogingen te delen. Hier zien we een vrij grote overlap met Putnams definitie van sociaal kapitaal. Sociale cohesie draagt aldus bij aan diverse sociale uitkomsten, zoals gezondheid en economische voorspoed. In deze omschrijving heeft sociale cohesie weer veel weg van sociaal kapitaal.

Al met al zijn de grenzen tussen de begrippen sociaal kapitaal en sociale cohesie vloeibaar. Sommige ingrediënten van sociaal kapitaal kunnen ook gezien worden als manifestaties van sociale cohesie (zoals gezamenlijke normen en waarden, en wederzijds vertrouwen). Ook kan er sprake zijn van een wisselwerking, zoals tussen netwerken en ontmoetingen ('ontmoeten' als thema staat centraal in paragraaf 4.3). Ontmoetingen kunnen tussen vreemden plaatsvinden, maar ook tussen bekenden uit netwerken.

Desondanks pogen we beide begrippen op een viertal punten te onderscheiden (tabel 1).

Tabel 1: verschillen tussen sociaal kapitaal en sociale cohesie

Sociaal kapitaal	Sociale cohesie
Focus op het <i>individu</i> : het potentieel waarover het individu beschikt om met andere mensen relaties aan te gaan.	Focus op de eigenschappen van een <i>sociaal systeem</i> : gemeenschap, buurt, samenleving.
De ontwikkeling van het individuele sociale kapitaal is <i>afhankelijk van de bestaande sociale structuur</i> .	Sociale cohesie is een begrip dat de <i>kwaliteit van een geheel</i> (collectief, sociaal netwerk an sich) beschrijft.
Sociaal kapitaal is ingrediënt van sociale cohesie en kan daarmee <i>bijdragen aan</i> sociale cohesie.	De mate van sociale cohesie is onder andere <i>afhankelijk van</i> het sociaal kapitaal van mensen binnen een systeem.
Sociaal kapitaal kan ingezet worden om iets mee te <i>doen</i> .	Sociale cohesie gaat vooral om een (beleving van) een <i>toestand</i> , waarbij identificatie met (leden van) een systeem een essentieel kenmerk is.

3.2 Concrete, empirisch vastgestelde uitingsvormen van sociale cohesie

Uit de wijze waarop onderzoekers de mate van sociale cohesie meten, kunnen we afleiden uit welke elementen sociale cohesie volgens hen concreet bestaat. Vragenlijsten zijn weliswaar niet altijd opgenomen bij onderzoeksrapporten, maar we kunnen wel een heel aantal vragen of thema's achterhalen uit de rapporten zelf.

Binnen het Stimuleringsprogramma Sociale Cohesie van NWO, dat tot 2007⁶ liep, werd sociale cohesie verdeeld in drie concretere aspecten die op individueel niveau onderzocht kunnen worden: participatie, betrokkenheid en binding.

Schmeets en Te Riele (2014) onderscheiden drie dimensies om sociale cohesie te meten: participatie, vertrouwen en integratie. Bij participatie maken zij nog een verdeling in drie subniveaus (sociaal, burgerlijk en politiek), net als bij vertrouwen (in andere mensen, in instituties en in de politiek). Integratie gebruiken zij als term voor de situatie waarin alle groepen hetzelfde niveau van vertrouwen en participatie hebben. Het gaat dus niet alleen om participatie en vertrouwen binnen specifieke maatschappelijke groepen, maar ook tussen groepen. Daarmee stellen Schmeets en Te

⁶ Het programma heeft daarna onderdak gekregen bij de Sociale Infrastructuur Agenda

Riele dat niet alleen *bonding* sociaal kapitaal een vereiste is voor sociale cohesie, maar ook het *bridging* sociaal kapitaal.

Van Leer et al. (2012) en Boneschansker et al. (2012) geven aan dat sociale cohesie lastiger te objectiveren is dan bijvoorbeeld de aanwezigheid van voorzieningen, bereikbaarheid of sociaal-economische achtergrond van bewoners. Onder de noemer “sociale samenhang” zijn in beide onderzoeken vragen gesteld als: hoe verbonden voelt men zich met het dorp? In hoeverre kent men andere dorpsgenoten? Hoeveel contact heeft men met deze anderen? Is men trots op het dorp? Is men bereid burens te helpen en kan men op elkaar rekenen in geval van nood?

Forrest en Kearns (2001) hebben sociale cohesie geoperationaliseerd naar vijf domeinen voor onderzoeksdoeleinden en voor beleidsmakers. Dit zijn: (1) gezamenlijke waarden en burgerschap, (2) sociale orde, tolerantie en sociale controle, (3) solidariteit en reductie van welvaartsverschillen, (4) sociale netwerken en sociaal kapitaal, en (5) lokale binding en plaatsidentiteit.

Bolt en Torrance (2005) baseren zich in hun onderzoek in stedelijke buurten op dit onderscheid in vijf dimensies, maar laten de derde vallen omdat die vooral op nationaal niveau speelt. Verder liggen de eerste en tweede dimensie volgens hen in elkaars verlengde en daarom nemen ze die samen.

Bolt en Torrance onderscheiden derhalve de volgende drie componenten als het gaat om de sociale cohesie op buurtniveau:

1. De mate van sociale participatie via sociale interactie en formele participatie
2. De mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over (ongeschreven) regels in de buurt (normen/waarden)
3. De identificatie met de buurt (belevingscomponent).

De derde component, identificatie, zegt volgens Bolt en Torrance (2005) het meest over verbondenheid met de buurt en de sociale betekenis van een buurt. De sociale betekenis die bewoners aan hun buurt toekennen is vaak niet te herleiden tot feitelijke contacten, maar wel tot het zich verbonden voelen met de buurt of straat. Dat uit zich in het gevoel iedereen (op zijn minst via via) te kennen en het zich onderdeel voelen van een bepaald verbeeld collectief.

Sociale participatie is door Bolt en Torrance (2005) gemeten door vragen te stellen over hoeveelheid en frequentie van contacten met bijvoorbeeld burens en familieleden. De vraag in hoeverre mensen actief zijn als vrijwilliger ontbrak hier overigens. Voor gelijkgerichte opvattingen legden zij de bewoners situatieschetsen voor, met de vraag of men dat erg zou vinden. Om identificatie met de buurt te meten, gebruikten zij stellingen als ‘Ik voel me een echte ...’ en ‘Ik ben trots op ...’.

In Vermeij (2015) gaat het over vragen als hoeveel contacten men in het dorp heeft, hoeveel mensen er wonen bij wie men terecht kan voor gezelligheid of hulp, en hoeveel bewoners men van voornaam kent. Van der Meer et al. (2008) hebben de component “participatie van bewoners” geconcretiseerd. Zij brachten in kaart in hoeverre mensen werken als vrijwilliger, actief deelnemen aan het verenigingsleven, dorpsactiviteiten organiseren en bezoeken, en bijeenkomsten van de dorpsraad bezoeken. Thissen en Droogleever Fortuijn (2012) geven concreet aan hoe zij “verbindende sociale vitaliteit” meten. Zij hebben gevraagd naar frequentie van contact met familieleden, met vrienden in het dorp en met burens; naar actief lidmaatschap van verenigingen en bestuurlijke functies daarbinnen; naar deelname aan vrijwilligerswerk en de frequentie daarvan; naar bezoeken van bijeenkomsten Dorpsbelangen, actie voeren voor het dorp en stemmen voor de gemeenteraad.

Zoals De Hart et al. (2002) al aangeven, blijkt uit bovenstaande wel dat sociale cohesie een complex verschijnsel is dat op verschillende manieren zichtbaar kan worden. In de aangehaalde studies zien we dan ook dat er veel verschillende uitingsvormen van sociale cohesie gemeten zijn. Echter, door de ooghalen kijkend kunnen we wel een aantal kernvormen onderscheiden die in vrijwel elke operationalisering voorkomen. Deze steeds terugkerende uitingsvormen van sociale cohesie zijn:

- Participatie / interactie via contact met anderen in een systeem.
- Betrokkenheid bij anderen in de gemeenschap die zich concreet uit, bijvoorbeeld in burenhulp, vrijwilligerswerk, actievoeren etc.
- Identificatie / verbondenheid met de (leden van) de gemeenschap.
- Wederzijds vertrouwen.
- Gelijkgerichte opvattingen ("normen en waarden") en het naleven daarvan via sociale controle.

Deze componenten kunnen in meer of mindere mate tot uiting komen binnen een systeem en samen een aanduiding zijn voor de mate van sociale cohesie in dat systeem. In de geraadpleegde onderzoeken krijgen mensen vragen of stellingen voorgelegd die gaan over bovengenoemde uitingsvormen.

Als we ons verdiepen in hoe sociale cohesie in diverse onderzoeken is gemeten, moeten we wel twee kanttekeningen plaatsen.

Ten eerste is er het schaalniveau waarop sociale cohesie wordt gemeten. Putnams studie (1995) meet de sociale cohesie in heel Amerika; Schmeets en Te Riele (2014) hebben dat voor heel Nederland gedaan. Als begrip op macroniveau is sociale cohesie echter niet direct toepasbaar op microniveau. Ook is het de vraag of je op dorpsniveau kunt spreken van sociale cohesie. Dat impliceert namelijk dat het ene dorp een sterkere sociale cohesie kan hebben dan het andere dorp. De studie van Vermeij (2015) laat zien dat het niet van belang is in hoeverre *dorpen* verschillen in de mate van sociale binding tussen bewoners, maar dat juist de sociale binding tussen *individuele bewoners* van groot belang is.

Aan de andere kant kan een dorpsbewoner laag scoren als de ervaren sociale cohesie op lokaal niveau gemeten wordt, omdat hij voor zijn werk en sociale contacten niet op het dorp is aangewezen (zie ook Thissen 2013), maar wel veel sociale interactie heeft buiten het dorp. Als een dorp veel van dergelijke bewoners heeft, zou de sociale cohesie op dorpsniveau gering zijn, maar dat wil niet zeggen dat deze bewoners geen sociale cohesie ervaren. Schmeets en Te Riele (2014) geven zich rekenschap van dit probleem als ze stellen dat Nederland weliswaar een hoog niveau van sociale cohesie vertoont, maar dat dit niet geldt als je kijkt naar specifieke subpopulaties.

Een tweede kanttekening bij het meten is dat sociale cohesie vaak zonder nadere toelichting in kaart wordt gebracht door naar het aantal en de aard van de onderlinge contacten te vragen. Dat gebeurt in veel onderzoeken door vragenlijsten af te nemen. Daarbij komt dat de meeste studies over *opvattingen* en *houdingen* van de bevrageden gaan, ook de kwalitatieve studies. Naar de *betekenis* en *beleving* die bewoners zelf hechten aan sociale cohesie is weinig onderzoek gedaan, aldus Weenink (2009). Weenink tracht daarom in zijn onderzoek aandacht te geven aan sociale cohesie als een proces dat voortkomt uit ontmoetingen die emoties oproepen. 'Sociale cohesie gaat immers over gedeelde identiteit, waarbij emoties van belang zijn: we identificeren ons met anderen als we positieve emoties ervaren in het contact met anderen.' Een van de weinige studies die zich ook richten op de alledaagse beleving van sociale cohesie in dorpen, is die van Simon, Vermeij &

Steenbekkers (2007). Uit het onderzoek van Bolt en Torrance (2005) kwam overigens ook naar voren dat de belevingsdimensie van sociale cohesie een sterke indicator blijkt te zijn voor de sociale kwaliteit in de buurt (= zich veilig voelen en langer in de buurt willen blijven wonen). Met die belevingsdimensie bedoelen zij dat mensen zich identificeren met de buurt en zich daarmee sociaal verbonden voelen.

3.3 Leefbaarheid als overkoepelend begrip

Sociale cohesie staat niet op zichzelf. De reden waarom vanuit beleidsperspectief wordt ingezet op stimuleren van de sociale cohesie, is de veronderstelling dat de leefbaarheid van een dorp of buurt toeneemt wanneer er sprake is van sociale cohesie tussen de bewoners.

Als we sociale cohesie in een ruimere context willen plaatsen, kunnen we niet om het begrip leefbaarheid heen. Ook leefbaarheid is een vaag begrip en heeft zowel sociale als fysieke aspecten. De sociale aspecten zijn het belangrijkste, maar het belang van de fysieke ruimte kan niet overschat worden. Die is immers de context waarbinnen mensen met elkaar omgaan (Wittebrood en Van Dijk 2007, Blokland 2009, Leidelmeijer et al. 2009). We doen geen uitgebreid literatuuronderzoek naar de betekenis(sen) van de term leefbaarheid, maar baseren ons op dorpsonderzoeken naar de leefbaarheid binnen een aantal Groninger dorpen. De term leefbaarheid is bondig omschreven door Leidelmeijer & Van Kamp: 'Leefbaarheid is de mate waarin de omgeving aansluit bij de eisen en wensen die er door de mens aan worden gesteld.' (2003: 9).

In navolging van de onderzoeken van STAMM CMO in twee Drentse gemeenten, maken we een onderscheid in veronderstelde leefbaarheid en ervaren leefbaarheid. Veronderstelde leefbaarheid is het niveau van leefbaarheid dat je op grond van een aantal objectieve criteria kunt verwachten, bijvoorbeeld de aanwezigheid van voorzieningen, aard en niveau van sociale activiteiten en een aantal ruimtelijke kenmerken. Ervaren leefbaarheid is de beleving van burgers: hoe tevreden zijn zij met hun kern als woonplaats? (Van Leer et al. 2012, Boneschansker et al. 2012).

In de dorpsonderzoeken die binnen het Kenniscentrum NoorderRuimte zijn uitgevoerd, hanteren Rozema et al. vier domeinen van "ervaren leefbaarheid":

- Wonen en woonomgeving (en veiligheid⁷)
- Voorzieningen
- Sociaal klimaat
- Zelforganiserend vermogen

In de dorpsonderzoeken worden deze domeinen en de daarbij horende domeinaspecten geoperationaliseerd in de vragenlijsten en interviews (Rozema et al. 2010-2013).

⁷ Door onszelf toegevoegd vanwege de impact van de aardbevingsproblematiek in Groningen.

4. Sociale cohesie en de rol van fysieke plekken

In dit hoofdstuk werken we uit wat de rol van de fysieke ruimte is bij sociale cohesie in dorpen. Onderdeel van die ruimte zijn voorzieningen in een gemeenschap. Eerst beschrijven we, meer op microniveau, wat sociale cohesie op dorpsniveau kenmerkt. Daarna kijken we naar vier typen voorzieningen en het verband met sociale cohesie. Het zal blijken dat de functie “ontmoeten” wezenlijk is voor het bevorderen van sociale cohesie op microniveau. Ontmoeten vindt per definitie op een fysieke plek plaats, maar we laten de opmars van de digitale ruimte niet onbesproken.

4.1 Voorzieningen in dorpen

Als we ons op dorpen richten, kijken we naar sociale cohesie op microniveau. In dorpsgemeenschappen zal sociale cohesie mede via fysieke plekken ervaren worden. Bij sociale cohesie op microniveau spelen de volgende uitingsvormen een belangrijke rol: ‘de mate waarin de bewoners gemeenschappelijke waarden delen, er sprake is van een zekere sociale controle, van de aanwezigheid en interdependentie van sociale netwerken (informeel in de vorm van vriendschapsbanden, formeel in de zin van participatie in organisaties, verenigingen en buurtactiviteiten), van vertrouwen in andere bewoners en de bereidheid samen met hen te zoeken naar oplossingen voor collectieve problemen’ (De Hart 2002: 12). Bij dat laatste kan bijvoorbeeld gedacht worden aan dorpelingen die posters op hun raam plakken om te protesteren tegen de voorgenomen vestiging van een windmolenpark net buiten het dorp.

Naast bovengenoemde uitingsvormen heeft sociale cohesie in dorpen ook betrekking op de lokale binding. Steenbekkers en Vermeij (2013) bedoelen daarmee niet alleen contacten met burens, maar ook andere vormen van buurtbinding, bijvoorbeeld of mensen elkaar kennen, of men de buurt gezellig vindt en of men saamhorigheid ervaart.

Nieuw in de omschrijvingen van sociale cohesie op microniveau zijn het zoeken naar oplossingen voor collectieve problemen, al komen we dat ook tegen in omschrijvingen van sociaal kapitaal (een bepaald doel willen bereiken). *Buurtbinding – of lokale binding –* is volgens ons de meest onderscheidende en toevoegende component voor sociale cohesie op microniveau.

Van der Meer et al. (2008) hebben allerlei indicatoren van sociale cohesie gegroepeerd in twee abstractere componenten: *lokale betrokkenheid* (= organiseren en bezoeken van dorpsactiviteiten, actief in lokale verenigingsleven) en *autonome gerichtheid* (= hoofdactiviteit binnen het dorp hebben, familie in dorp, zich eerst en vooral dorpsbewoner voelen). Zij stelden vast dat de lokale betrokkenheid daalt naarmate een dorp een omvangrijkere sociale infrastructuur heeft. In het autonome dorp staat de sociale infrastructuur, het voorzieningenniveau, centraal en de sociale cohesie rust daar voor een groot deel op traditionele dorpsbindingen via lokale activiteitenpatronen en gebruik van de lokale voorzieningen. Voor zover dat niet al is gebeurd, maakt elk plattelandsdorp tegenwoordig een ontwikkeling door van autonoom naar woondorp. Die ontwikkeling resulteert in een succesvol woondorp als zo’n dorp bij een afnemend voorzieningenniveau een hoge mate van lokale betrokkenheid weet te realiseren en die betrokkenheid zich ook vertaalt in het verlenen van lokale informele hulp. Echter, niet in alle woondorpen ontstaan met evenveel succes nieuwe vormen

van sociale cohesie. Een meer bemiddelde woonbevolking maakt het ontstaan daarvan makkelijker. (Van der Meer et al. 2008).

Klouwen et al. (2014) merken op dat het niet zo is dat het traditionele (autonome) dorp een sterke sociale cohesie heeft en het woondorp juist niet. Wel is de aard van de sociale samenhang in beiden typen dorpen anders. In het traditionele dorp zijn de tradities en onderlinge afhankelijkheid van dorpsbewoners de drijfveer voor de sociale cohesie; in het woondorp is de gezamenlijke waardering voor de typerende kenmerken van het dorp en de omgeving meer de drijfveer.

Omdat deze rapportage deel uitmaakt van een groter onderzoek naar de betekenis van voorzieningen in dorpen in de gemeente Slochteren, vinden wij de term “buurtbinding” en “lokaal” belangrijk om toe te voegen aan de definitie uit paragraaf 3.1.2. Onze **omschrijving** van sociale cohesie op dorpsniveau wordt dan: de samenhang tussen mensen binnen een dorp. Deze samenhang blijkt uit een aantal indicatoren, zoals lokale betrokkenheid (tot uiting komend in sociale netwerken, participatie in organisaties, vereniging en buurtactiviteiten) en identificatie met (de bewoners van) het dorp, buurtbinding, gemeenschappelijke normen en waarden, en wederzijds vertrouwen.

De rol van voorzieningen in het algemeen

De inrichting van de openbare ruimte en de aanwezigheid van voorzieningen (zoals winkels, scholen en parken) bepalen de mogelijkheden voor interacties tussen bewoners. Daardoor kunnen zij van invloed zijn op de sociale cohesie in de buurt (Schnabel et al. 2008). Flap en Völker (2005) lieten zien dat ontmoetingsgelegenheden in de vorm van scholen en crèches leiden tot een groter aantal relaties met burens. En de aanwezigheid van restaurants en recreatieve voorzieningen bevordert het ontstaan van gemeenschap⁸. Dat gemeenschapsgevoel kan overigens ook abstract zijn in de vorm van gelijkgestemdheid. Flap en Völker namen in hun onderzoek de volgende voorzieningen mee: winkels, restaurants, cultuur (bioscoop, kerk, buurtcentrum, theater, opera, concertgebouw, openbare bibliotheek), school/crèche, recreatie (sport, speelveld, zwembad, park). Ook het totale aantal voorzieningen bleek positief van invloed op de mate van gemeenschap en het aantal sociale contacten.

Steenbekkers en Vermeij (2013) vonden juist géén relatie tussen de aanwezigheid van voorzieningen en de sociale samenhang. Dat stelt volgens hen de noodzaak van dorpsvoorzieningen als sociale infrastructuur ter discussie. Wel vonden zij dat in kleine dorpen⁹ meer contact tussen burens en buurtgenoten plaatsvindt in dorpshuizen en cafés dan in grote dorpen, waar juist de winkels als ontmoetingsplek weer belangrijker zijn. Ook is in afgelegen dorpen¹⁰ de basisschool belangrijker voor contact tussen bewoners. Op de plattegrond van Nederland, opgenomen in de Dorpenmonitor op pagina 32, is te zien dat er in de gemeente Slochteren aan de westrand enkele “kleine dorpen bij de stad” zijn (Meerstad, Harkstede, Kolham) en dat de andere dorpen “kleine afgelegen dorpen” zijn.

⁸ Door Flap en Völker als volgt omschreven: ‘Indien mensen meerdere van hun algemene doelen in dezelfde groep realiseren, kan men spreken van een gemeenschap’ (2005: 43).

⁹ hun onderscheid tussen grote en kleine dorpen ligt bij ongeveer 5000 inwoners

¹⁰ “afgelegen dorpen” (tegenover “dorpen bij de stad”): postcodegebieden van waaruit bewoners *niet* binnen 15 autominuten minimaal 150.000 mensen kunnen bereiken.

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

Hieruit blijkt wel dat een fysieke plek, of dat nu een dorps huis, café, winkel, school of misschien gewoon op straat is, er nog altijd toe doet als het gaat om contact tussen dorpsbewoners. Vermeij (2015) laat echter ook zien dat lokale contacten, zoals vrienden en kennissen in het dorp, voor dorpsbewoners in de loop van de tijd minder belangrijk zijn geworden. Wel zijn lokale contacten vaak te typeren als “zwakke” relaties: mensen met wie men relatief oppervlakkig contact heeft.

Voorzieningen en ontmoetingsplekken in Slochteren: multifunctionele accommodatie Velemansdroom in Tjuchem, café de IJzeren Klap in Lageland, basisschool de Ruitenvelder in Froombosch, het Schildmeer bij Steendam

In de rest van deze paragraaf bespreken we vier typen voorzieningen en het mogelijke verband met sociale cohesie. We kijken naar één commerciële voorziening (winkels) en drie maatschappelijke voorzieningen (dorpshuizen, bibliotheken en groenvoorzieningen).

4.1.1 Winkels

Dat winkels verdwijnen in krimpende plattelandsgemeenten, is al jaren gaande, niet alleen door demografische krimp, maar ook door schaalvergroting en de toename van online shopping. Wanneer ook de laatste buurtwinkel verdwijnt, vinden bewoners dat doorgaans spijtig. Uit het onderzoek van Been (2012) in dorpen in het Eemsdeltagebied blijkt dat de winkel symbool staat voor de levendigheid in of het succes van het dorp. De primaire functie van een supermarkt is weliswaar niet sterk, maar de secundaire functie des te meer. De supermarkt bleek als ontmoetingsplek in het dorp te fungeren, een centrale plek die vrij neutraal is, en boodschappen doen werd gezien als een

laagdrempelige manier om dorpsgenoten te ontmoeten. Ook Blokland (2009) constateert dat doordat er winkels zijn, mensen gebruik maken van de openbare ruimte en zo anderen tegen het lijf lopen. En dat biedt mensen in elk geval de *mogelijkheid* tot korte contacten. Aan de andere kant zien dorpsbewoners meestal wel in dat dit soort kleine winkels vaak geen reële overlevingskans meer hebben (Rozema 2012).

Maar er zijn andere ontwikkelingen gaande. Zo beschrijft De Gruyter (2012) de kracht van een dorpswinkel, geëxploiteerd door Support & Co (een commerciële onderneming met een sociaal beleid) in het Achterhoekse dorp Almen. Belangrijke sleutel voor het succes is dat diverse inwoners als vrijwilliger meewerken in de winkel. Volgens Support & Co groeit de beoogde sociale cohesie binnen het dorp mede daardoor vanzelf. Toen de initiatiefnemers konden laten zien dat een dorpswinkel ook een sociale ontmoetingsfunctie heeft, bleek het provinciebestuur bereid mee te denken en kon het uiteindelijk een financiële bijdrage van 100.000 euro ten behoeve van sociale cohesie verantwoorden.

Inmiddels (oktober 2015) opereren er vanuit Support & Co al 15 winkels onder de naam *Superrr* in kleine dorpen door heel Nederland¹¹. In de provincie Groningen zijn ze te vinden in Sauwerd (gemeente Winsum) en in Holwiede (gemeente Delfzijl). In Holwierde werkt de Superrr samen met 's Heeren Loo, een organisatie voor mensen met een verstandelijke beperking.

4.1.2 Dorpshuizen

Thissen en Droogleever Fortuijn (2012) concluderen uit Deens onderzoek van Svendsen en Sørensen (2007) dat aan dorpshuizen in het algemeen twee functies worden toegeschreven. Ten eerste is een dorpshuis een efficiënte manier om een aantal voorzieningen te combineren om zo de lokale beschikbaarheid van voorzieningen mogelijk te maken of te behouden. Als tweede en meer fundamentele functie wordt de *ontmoetingsfunctie* genoemd. Door de ontmoeting van dorpsbewoners mogelijk te maken kan het dorpshuis ruimte geven aan gemeenschapsinitiatieven die de ontwikkeling van sociaal en menselijk kapitaal in dorpen ondersteunt (Svendsen 2013; Svendsen en Sørensen 2007). Omdat sociaal kapitaal een van de componenten is van sociale cohesie (via netwerken en participatie), fungeert de voorziening dorpshuis dus via de ontmoetingsfunctie als broedplaats van sociaal kapitaal. De ontwikkeling van meer sociaal kapitaal draagt weer bij aan sociale cohesie.

In een bewonersonderzoek in Ganzedijk gaf ongeveer de helft van de huishoudens specifiek aan het buurthuis belangrijk te vinden voor het dorp, omdat men vindt dat het buurthuis goed is voor de saamhorigheid/cohesie en dat alleenstaanden op die manier wat meer contact met anderen hebben (Schepers en Buys 2009). Een ruime meerderheid van de geïnterviewde huishoudens geeft aan tijd en energie te willen steken in een nieuw te realiseren buurthuis. Sommige bewoners van Ganzedijk zien er ook meerwaarde in, omdat samen werken aan het buurthuis (een vorm van sociaal kapitaal, MB en SM) goed is voor de cohesie in het dorp.

4.1.3 Bibliotheken en "kulturhusen"

Svendsen (2013) nam plattelandsbibliotheken onder de loep en ontdekte dat deze bibliotheken niet alleen via *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal op microniveau, maar ook via institutioneel sociaal kapitaal op mesoniveau bijdragen aan sociaal-economische groei. Ze fungeren namelijk als

¹¹ Bron: <http://www.supportenco.nl/>

‘organisational hubs¹² for local, coordinated collective action’. Uit Aabø et al. (2010) blijkt dat openbare bibliotheken voor veel soorten ontmoetingen (bijvoorbeeld als dorpsplein of als plek voor gezamenlijke activiteiten) worden gebruikt, waarbij de factoren betrokkenheid bij de gemeenschap, participatie en vertrouwen de mate van bibliotheekbezoek als ontmoetingsplek verklaren. Er is dan ook, aldus Aabø et al., een relatie tussen sociaal kapitaal en gebruik van de bibliotheek als ontmoetingsplek.

Verder komen er allerlei verschillende mensen in de bibliotheek. Dat bezoekers niet gecategoriseerd worden naar baan, opleiding of als bijvoorbeeld patiënt, draagt bij aan sociale inclusie (Aabø en Audundson 2012). Volgens het visierapport *Bibliotheek van de toekomst* is een van de vijf kernfuncties van bibliotheken dat ze ontmoeten faciliteren tussen alle groepen in de samenleving op een neutrale, objectieve en onpartijdige plek (Cohen 2014: 29). In paragraaf 5.4 van deze studie gaan we nader in op een casestudy van een soortgelijke voorziening.

Bibliotheken zijn ook interessant in het licht van het relatief nieuwe concept ‘Kulturhus’ (Vlaams: gemeenschapscentrum). Dit is een combinatie van verschillende voorzieningen in één of meerdere gebouwen. De bibliotheek is daarbij vaak een belangrijke voorziening, die een centrale functie vervult. Samenwerking is de sleutel bij een kulturhus. Die samenwerking (of het gezamenlijk beheer) is een meerwaarde van een kulturhus boven een gewone multifunctionele accommodatie. Doel is versterking van de leefbaarheid door het behouden van voorzieningen en het ontwikkelen van nieuwe vormen van dienstverlening door effectieve samenwerking en een sterkere sociale cohesie door energie en inzet van mensen (www.movisie.nl). Dijkman (2011) zegt dat als een kulturhus noodzakelijke functies herbergt (zoals een dokterspost, apotheek of kinderopvang), het logischerwijs een dagelijkse aanloop genereert wat voordeel biedt aan de sociale en culturele kulturhus-functies.

4.1.4 Groenvoorzieningen en parken

Uit onderzoek blijkt dat goed onderhouden stedelijke parken bijdragen aan de sociale cohesie (Peters, Elands en Buijs 2010; Kaźmierczak 2013). Dit geldt ook voor ouderen, maar dan moeten ze wel veilig én goed onderhouden zijn (Kemperman en Timmerman 2014). Ook is gebleken dat de aanwezigheid van goed onderhouden groenvoorzieningen een positief effect heeft op de volksgezondheid, veiligheid en sociale cohesie (Van den Berg et al. 2011).

Vreke et al. (2010) maten in stedelijke buurten de bijdrage van verschillende typen groen en van water aan sociale cohesie in de buurt. Drie condities blijken van invloed te zijn op de mate van sociale cohesie in een buurt: 1) het aantal ontmoetingsmogelijkheden in de buurt, 2) laagdrempeligheid van contacten tussen bewoners, en 3) motivatie van bewoners om te investeren in relaties in de buurt. De eerste twee kunnen direct worden beïnvloed door fysieke ingrepen, zoals aanleg en inrichting van groen. Ze bieden echter geen garantie voor het ontstaan en voortbestaan van sociale cohesie. In de onderzochte cases blijken er in eerste instantie meer contacten tussen buurtbewoners ontstaan, die meestal leiden tot meer wederzijds begrip, waardering, uitwisseling en soms ook tot aanpassing van normen en waarden.

Deze onderzoeken zijn allemaal gedaan in een stedelijke context. Over het effect van de openbare ruimte op de sociale cohesie op het platteland zijn geen studies gevonden. Uit Bovenhoff en Meier (2014) en De Haan (2014), als onderdeel van het overkoepelende onderzoek in de gemeente Slochteren, blijkt dat de nieuw aangelegde dorpsrandparken bij vier dorpen in Slochteren

¹² Een ‘hub’ is een aansluitpunt in een computernetwerk. Hubs sturen binnengekomen datapakketjes door naar alle poorten op het netwerk.

als zeer positief ervaren worden. Zo noemt een bewoner van Kolham het Zwaneveldsgat een rijkdom voor het dorp, iets waar men trots op is en dat men ook aan bezoek wil laten zien.

Dorpsrandpark Zwaneveldsgat bij Kolham (foto Gemeente Slochteren)

In de hiervoor besproken studies is voor vier typen voorzieningen beschreven hoe die van invloed kunnen zijn op de sociale cohesie. De fysieke ruimte speelt daarbij een belangrijke rol, omdat de voorzieningen daar gelokaliseerd zijn. Zo is de buurtwinkel naast boodschappenvoorziening en werkplek voor vrijwilligers, ook een ontmoetingsplek. Verder kan een groenvoorziening in de buurt een prettige ontmoetingsplek opleveren. En in kulturhusen werken mensen samen aan een nieuwe vorm voor diverse dorpsvoorzieningen, wat ontmoetingen in de hand werkt. Bibliotheken fungeren veelvuldig als ontmoetingsplek en dorpshuizen, waar gemeenschapsinitiatieven via interactie en participatie tot stand kunnen komen, hebben ook een ontmoetingsfunctie.

Vanuit het oogpunt van sociale cohesie, lijkt *ontmoeten* een centrale term te zijn bij deze vier typen voorzieningen. De voorzieningen maken ontmoeten mogelijk of ontmoeten is de secundaire functie van deze voorzieningen. Het gaat dan om ongeplande of toevallige ontmoetingen. De openbare ruimte vormt vaak het decor van deze soort ontmoetingen. In de volgende twee paragrafen gaan we dieper in op respectievelijk de openbare ruimte als voorziening en de betekenis van ontmoetingen voor sociale cohesie.

Een andere centrale term in de hierboven aangehaalde studies is *samenwerken* of *samen verantwoordelijk zijn*, wat direct gerelateerd is aan vertrouwen, betrokkenheid en participatie. Doordat mensen zich verantwoordelijk voelen voor hun nabije omgeving, gaan zij hun sociaal kapitaal mobiliseren en inzetten (via hun netwerken en talenten), wat weer ten goede komt aan de sociale cohesie.

4.2 De openbare ruimte als voorziening

Al uit deelrapportage I is gebleken dat bewoners de openbare ruimte opvatten als voorziening. Maar wat is eigenlijk 'de openbare ruimte'? In deze studie is geen ruimte voor een uitgebreide exploratie van dit begrip. Via een kleine literatuurstudie komen we wel tot een voor ons bruikbare omschrijving (4.2.1). In 4.2.2 gaan we in op het digitale "verlengstuk" van de openbare ruimte.

4.2.1 De fysieke openbare ruimte

De openbare ruimte (Engelse term: *public space*) kunnen we omschrijven als 'gebieden' die toegankelijk of zichtbaar zijn voor alle leden van de gemeenschap (Merriam 1971¹³, Lofland 1998). In principe zouden alle mensen toegang moeten hebben tot een openbare ruimte. Een openbare ruimte kan overdekt zijn (buurthuis, stationshal) of zich in de openlucht bevinden (plein, straat). Winkels, cafés en restaurants worden doorgaans niet tot de openbare ruimte gerekend, omdat het hier primair de bedoeling is dat men er iets consumeert.

Stadssocioloog Leon Deben benoemt openbare ruimte als de ruimte waar je kunt zitten, rondhangen en verblijven zo lang als je wilt en waarvoor je niet hoeft te betalen. Het is een ruimte die geen particulier bezit is, waarop geen enkele groep het exclusieve recht heeft of kan claimen. Ook hij wijst op de ontmoetingen die daar logischerwijs uit voortkomen: 'In de openbare ruimte kom je elkaar tegen, of je wilt of niet.' (Hoogmoed en Meijers 2009).

Volgens Franke (2013) is de essentie van publieke ruimte¹⁴ dat er een vorm van ontmoeting en uitwisseling mogelijk is. Hij meent dat publieke ruimte ontstaat 'als bewoners en gebruikers zich kunnen identificeren met een plek en als zij zich voor die plek verantwoordelijk kunnen voelen.' Sentel (2014) vindt dat de inrichting van de openbare ruimte van cruciaal belang is als "bindmiddel" voor allerlei plekken in een stad. Ze vergroot zo de belevingswaarde voor en aantrekkingskracht op verschillende doelgroepen.

4.2.2 Opkomst van de digitale ruimte

De huidige wereld verandert snel, wat in belangrijke mate is toe te schrijven aan de digitalisering: steeds meer diensten en functies vinden op steeds grotere schaal via computers en internet plaats. Het internet heeft zich inmiddels ontwikkeld tot een interactief platform ("Web 2.0"). Deze ontwikkeling heeft ook gevolgen voor de wijze waarop mensen sociale contacten opdoen en onderhouden. Typerend voor het digitaal onderhouden van contacten, bijvoorbeeld via Facebook of e-mail, is dat de fysieke ruimte geen rol speelt, want inloggen en communiceren kan onafhankelijk van plaats en tijd.

Een definitie van digitale ruimte vinden we in Beijer et al.: 'het geheel aan digitale content die voor iedereen (tenzij niet geautoriseerd) overal (tenzij bewust of fysiek beperkt) en multimediaal (tenzij technisch beperkt) toegankelijk is' (2014: 140). Zij stellen dat deze digitale ruimte iets nieuws is, omdat ze tijd en ruimte overbrugt en omdat de virtuele wereld een wezenlijk onderdeel is geworden van onze maatschappij. Verderop zeggen Beijer et al.: 'Leven in de fysieke ruimte is onvoorwaardelijk. We zijn altijd deelgenoot van die ruimte. Deelname aan de digitale ruimte vergt altijd een relatie naar de fysieke ruimte [...]' (2014: 142).

¹³ Webster's Third New International Dictionary of the English Language

¹⁴ De term publieke ruimte lijkt als synoniem voor openbare ruimte gebruikt te worden.

Volgens Carey (2015) zijn de meeste websites een vorm van virtuele ruimte, waar de gebruiker een andere ruimte ervaart, maar wel een sterk gevoel van de fysieke ruimte blijft houden van waaruit hij het web opgaat. Carey is ook van mening dat de fysieke ruimte en face-to-face-ontmoetingen er nog steeds toe doen. Zo reflecteert de taal die we gebruiken in relatie tot diverse sociale media hoe websites als fysieke plekken worden waargenomen: 'For example, people check in at FourSquare and hang out on Facebook. De conclusie die Carey trekt is: 'Space is core to the human experience' (2015: 23).

Uit deze studies blijkt dat de digitale ruimte niet wordt gezien als een nieuw soort ruimte. De digitale ruimte wordt opgevat als aanvulling op of verlengstuk van de fysieke ruimte.

4.2.3 Sociale cohesie in een digitaliserende wereld

De Hart constateerde ruim tien jaar geleden al dat de opkomst van de digitale wereld niet per se negatieve gevolgen heeft voor de sociale cohesie: 'De netwerken waarin mensen participeren, strekken zich in de moderne samenleving doorgaans uit tot ver buiten de buurt en een geringe verbondenheid met buurtgenoten is niet hetzelfde als een gebrek aan sociale contacten of een geringe solidariteit met medemensen.' (2002: 90). Het blijkt juist dat intensieve surfers relatief brede sociale netwerken hebben (idem: 321). Vooral voor jongeren geldt dat zij via sociale media deel uitmaken van allerlei netwerken, waarin de relaties talrijk, maar minder hecht zijn. 'Stand-by-relaties' noemen Schnabel et al. deze relaties, waaruit 'ieder moment nieuwe interactie kan ontstaan, waarbij er meer mogelijkheden zijn om zelf te kiezen met wie men omgaat' (2008: 380). Wellmann et al. spreken over *networked individualism* om deze verknoping van individuele vrijheid met sociale netwerken te beschrijven: 'Networked individualism should have profound effects on social cohesion. Rather than feeling a part of a hierarchy of encompassing polities, like nesting Russian dolls, people believe they belong to multiple, partial communities and polities' (2003: 380-381). Dit kunnen zowel wereldwijde groepen of gemeenschappen zijn, als traditionele lokale gemeenschappen van burens die via digitale middelen communiceren. Digitale middelen vullen hierbij de traditionele gemeenschappen aan; ze zijn niet zozeer een vervanging daarvoor.

Interessant is de vraag wat deze ontwikkeling betekent voor de beleving van sociale cohesie, en welke rol voorzieningen daarin spelen. Er is nogal wat onderzoek verricht naar de invloed van de toenemende digitalisering op sociale cohesie. Beckers et al. (2005) brachten een aantal van die onderzoeken in kaart en constateerden dat er globaal drie verschillende effecten gerapporteerd worden. Er zijn onderzoeken die uitwijzen dat internetgebruik de sociale cohesie versterkt, maar in andere onderzoeken wordt het tegendeel beweerd: internetgebruik zou de sociale cohesie verminderen. Ten derde zijn er onderzoeken waaruit blijkt dat internetgebruik de sociale cohesie verandert. Deze laatste geven aan dat internet vooral bijdraagt aan het onderhouden van bestaande sociale relaties. De sociale cohesie verandert, doordat de samenstelling van persoonlijke sociale netwerken verandert: van lokaal georiënteerd naar gemedieerd. Zo kan internet het commitment bevorderen, maar mensen ook blootstellen aan meer contacten en meer informatie, waardoor commitment aan de lokale gemeenschap juist kan afnemen.

In Nederland lijkt het erop dat internet eerder geïntegreerd is in de bestaande gedrags- en communicatiepatronen dan dat het deze verandert. Beckers et al. (2005) concluderen dat de invloed van sociaal-demografische kenmerken op zowel ICT-gebruik als op de indicatoren van sociale cohesie, veel sterker is dan de relatie tussen ICT en sociale cohesie-indicatoren zelf. De

geobserveerde relatie tussen ICT en sociale cohesie berust grotendeels op contextuele aspecten zoals achtergrond, leeftijd, opleidingsniveau, werk, inkomen en huishoudensamenstelling. Zoals Neves en Fonseca (2014) ontdekten in Portugees onderzoek: 'Those who are younger, employed, and highly educated are more likely to have a high level of bridging social capital. And they are also more likely to be heavy Internet users.'

Het lijkt vooral het interactieve aspect te zijn dat de invloed op sociale cohesie bepaalt. Bij het nieuwe medium van de jaren '60, de televisie, ontbreekt de interactiemogelijkheid. Uit onderzoek blijkt dat tv-kijken ofwel geen, ofwel een negatieve invloed heeft op indicatoren die de mate van sociaal kapitaal bepalen. Internetgebruik daarentegen vertoont meestal een positieve invloed op deze sociaal kapitaal-indicatoren. Ook Bauernschuster et al. (2014) vonden dit verschil, hun verklaring luidt: 'It seems that on average, because of the distinguishing feature of interactivity, the Internet is qualitatively different from the television in that its main function is not so much one of passive entertainment.' Hoffman (2012) vermoedt dat internetgebruik het sociaal kapitaal versterkt, maar vindt meer inzicht in de condities waaronder veelvuldig gebruik van internet positieve of juist negatieve effecten oplevert, nodig.

In het kader van het verband tussen sociale cohesie en voorzieningen, komt een interessante bevinding over digitale media en de fysieke ruimte van Hampton, Lee en Her (2011). Volgens hen is de betekenis van fysieke plekken onverminderd belangrijk in de organisatie van persoonlijke netwerken. 'New technology infrastructures are increasingly embedded in public and semipublic spaces, such as coffee shops, public parks, libraries, and even churches equipped with wireless internet access.' Naar hun mening bevordert ICT-gebruik zowel de niet-plaatsgebonden als de lokale sociale participatie. En ze zeggen dat 'place is not lost as a result of the affordances of new technologies, but place-based networks are reinforced and made persistent.'

Kapma en Ruter beschrijven een tweeledige ontwikkeling als we de digitalisering beschouwen in relatie tot de fysieke ruimte. Enerzijds wordt het internet steeds vaker vanaf mobiele apparaten geraadpleegd en gevoed, dus onafhankelijk van plaats. Anderzijds is er meer en meer sprake van "geospecifieke content": bijvoorbeeld, foto's op internet worden voorzien van geotags (gps-coördinaten), zodat anderen kunnen zien waar die foto exact is genomen. Ook geografische kaarten (zoals Google Maps) of streetviews kunnen ons via geotags precies die lokale informatie geven die we zoeken ('Waar zijn hier de lekkerste ijsjes te koop in een straal van 5 km?'). En gebruikers kunnen vervolgens daar weer informatie, bijvoorbeeld een review, aan toevoegen (Kapma en Ruter 2011).

Voor onderzoek naar sociale cohesie binnen een gemeenschap, en factoren die daarop van invloed zijn, is het belangrijk deze nieuwe ontwikkelingen mee te nemen. Als men de sociale cohesie op buurtniveau wil meten, zal er ook gevraagd moeten worden naar de mate van contact en andere activiteiten via digitale media en de invloed daarvan op face-to-face-contacten in de woonomgeving. Denk aan lokale pagina's op sociale media, zoals de site van de gemeente Slochteren op Facebook. Een ander voorbeeld is een streekcommunity op internet, die de lokale dynamiek kan versterken door banden tussen mensen die iets met een streek hebben (maar daar niet per se wonen) (Kapma & Ruter 2011). Een recent opgekomen fenomeen ten slotte, is het digitale dorpsplein, een lokaal en sociaal communicatieplatform dat voorziet in de behoefte aan betere lokale sociale contacten en meer lokale betrokkenheid, zowel bij burgers als bij gemeenten en plaatselijke bedrijven en

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

verenigingen¹⁵. Voorbeelden van dorpen waar het digitale dorpsplein daadwerkelijk een interactief platform is, zijn Oosterwijtwerd, Gerwen, Rosmalen, Varsseveld, Schijndel. Kernwoorden bij deze interactieve digitale dorpspleinen zijn 'ontmoeten' en 'meedoen'.

De website van het digitaal dorpsplein Oosterwijtwerd (www.oosterwijtwerd.net)

Een ander belangrijke bevinding uit de geraadpleegde literatuur is dat het belang van de fysieke ruimte niet lijkt af te nemen ten gunste van de digitale ruimte. Fysieke ruimte is dus zeker niet achterhaald en nog steeds cruciaal bij persoonlijke netwerken en interactie, en derhalve ook belangrijk voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal en sociale cohesie. De fysieke ruimte fungeert namelijk onverminderd als ontmoetingsplek en juist bij sociale cohesie op dorpsniveau is dat belangrijk. Over het belang van ontmoeten en ontmoetingsplekken gaan de laatste twee paragrafen van dit hoofdstuk.

4.3 Ontmoeten essentieel voor sociale cohesie

Van der Meer en Thissen et al. (2008) stellen dat 'de meest minimale voorziening voor een dorp om nog te kunnen spreken van een leefgemeenschap is wel de voorziening die het mogelijk maakt dat mensen elkaar kunnen ontmoeten.' Zonder ontmoetingen kan er geen gemeenschap zijn en per definitie dus ook geen sociale cohesie ervaren worden.

Bewoners blijken dat zelf ook zo te zien. In de casestudy van IJdema en Schipper (2010) debatteerden bewoners in de Friese gemeente Opsterland in groepen over de belangrijkste basisfuncties. Elke groep kreeg onder andere als opdracht om één basisfunctie als onmisbaar aan te duiden. *Ontmoeten* en *wonen* sprongen er beide uit als onmisbaar, en ontmoeten werd zelfs als de belangrijkste basisfunctie gezien. Veel dorpen gaven daarbij aan dat ontmoeten startpunt is voor allerlei activiteiten waarop soms ook andere basisfuncties meeliften. Als concrete uitwerking van deze basisfunctie dacht men veelal aan een multifunctioneel centrum dat ruimte biedt aan meer dan alleen ontmoeten.

¹⁵ omschrijving op www.digitaal-dorpsplein-gerwen.nl

Ontmoetingen dragen niet alleen via activiteiten en interactie bij aan sociale cohesie. Blokland (2012) beweert dat buurten gebaat zijn bij 'ongeorganiseerde plekken die uitlokken tot herhaald bezoek op een vrijblijvende manier', want door die herhaalde ontmoetingen ontstaat publieke familiariteit: mensen gaan anderen (her)kennen, zonder dat ze hen al tot hun kennissen rekenen. Publieke familiariteit maakt het eenvoudiger je ergens thuis te voelen. Door kennis op te doen over andere mensen, zonder ze persoonlijk te leren kennen, kunnen we anderen beter plaatsen. De term die in de literatuur veel gebruikt wordt, is *familiar strangers* ofwel 'bekende vreemden'¹⁶: mensen die je regelmatig ziet, zonder dat er sprake van interactie. Benschop (z.j.) noemt deze bekende vreemden 'een bevestiging van onze binding met speciale plaatsen of openbare ruimtes'.

Als je ontmoetingen wilt bevorderen, is het volgens Blokland noodzakelijk mensen daartoe fysieke mogelijkheden te bieden. 'Binnen het sociaal kapitaalperspectief gaat het er vooral om dat mensen zelf, zeker in achterstandsposities, zo meer kansen hebben op het ontwikkelen van sociale relaties die toegang geven tot hulpbronnen.' Dit sluit aan op Williams' (2005) bevinding dat door sociale interacties bewoners kennis over anderen in de gemeenschap en over sociale structuren opdoen. Dit helpt om vertrouwen te creëren tussen bewoners, zorgt voor uitwisseling, creëert sociale netwerken en gedeelde regels en normen. Daarmee dragen sociale interacties in buurten bij aan de groei van het sociaal kapitaal.

Ook Aalvanger en De Boer (2013) wijzen op het belang van algemeen toegankelijke ontmoetingsplekken, omdat het 'voor de integratie tussen verschillende groepen en het optimaal stimuleren en gebruikmaken van de kracht van zwakke verbindingen'¹⁷ belangrijk is dat leden van verschillende netwerken elkaar kunnen ontmoeten.' En dat draagt bij aan het ontstaan van meer 'overbruggend' sociaal kapitaal. Ook Thissen (2010) stelt dat het voor de leefbaarheid belangrijk is om ontmoetingsfuncties te creëren, en om te investeren in bewoners om zo het sociaal kapitaal te vergroten.

De ijsbaan in Slochteren, bij voldoende vorst ook een ontmoetingsplek

¹⁶ Term van Stanley Milgram, *The familiar stranger: an aspect of urban anonymity* (1977). De term wordt ook wel vertaald als 'vertrouwde vreemden' (Joke van der Zwaard)

¹⁷ Mensen met wie men relatief oppervlakkig contact heeft, zie ook de studie van Vermeij (2015), aangehaald in § 4.1.

Svendsen en Sørensen gaven in 2007 al aan dat de virtuele wereld weliswaar oprukt als ontmoetingsplek, maar dat het voor lokale netwerken essentieel is 'to have a place to meet face-to-face.' (2007: 462) Bijvoorbeeld een plaatselijke supermarkt, school, plein, voetbalveld of dorps huis, 'can be seen as important platforms for integration, securing bridging social capital and, hence, integration/inclusion strategies.' Het veldonderzoek van Svendsen en Sørensen wijst op een nauwe relatie tussen aantal en kwaliteit van formele en informele netwerken, en het aantal en de kwaliteit van fysieke ontmoetingsplekken. De volgende opmerking van Specht en Van der Zwaard (2015) sluit daarop aan: de vraag of je mensen vindt met wie je een initiatief kunt realiseren, is allereerst afhankelijk van de sociaal-fysieke infrastructuur: ontmoetingsplekken en actieve groepen in een wijk.

Het belang van ontmoetingsplaatsen bij het ontstaan of versterken van sociaal kapitaal blijkt ook uit Svendsen (2010). Hij geeft een korte definitie van sociaal kapitaal waaruit het belang van de fysieke ruimte onmiskenbaar blijkt: 'face to face meetings in geographic space'. Volgens Svendsen is dat ruimtelijke aspect in sociologisch onderzoek grotendeels genegeerd, waardoor de volgende soort vragen nooit gesteld zijn: waar ontmoeten mensen elkaar werkelijk en leren ze elkaar kennen? Stimuleren sommige plekken de vorming van groepsnetwerken meer dan andere? Is het mogelijk hoogkwalitatieve ontmoetingsplekken te ontwerpen waar mensen zich prettig voelen en makkelijk gaan socializen?

De onderzoeken van Blokland, Williams en Milgram zijn specifiek voor de stedelijke context. Welke rol speelt ontmoeten nu specifiek in dorpsgemeenschappen? Over dit thema zijn enkele studies beschikbaar. Steenbekkers en Vermeij (2013) constateren dat in kleine dorpen met weinig voorzieningen bewoners het dorps huis (of een vergelijkbare voorziening) belangrijk voor hun ontmoetingen met dorpsgenoten vinden. Het percentage bewoners dat echter één keer per maand of vaker naar het dorps huis gaat, ligt alleen in de afgelegen kleine dorpen boven die 10%.

De algemene veronderstelling dat voorzieningen fungeren als "kloppend hart" van dorpen en een groot sociaal belang hebben, blijkt niet per se op te gaan. Wel is het zo dat dorpsbewoners elkaar vaker ontmoeten in voorzieningen dan stedelingen. Als ontmoetingsplekken zijn vooral basisschool, dorps-/buurthuis, café en sportverenigingen belangrijk. Als bepaalde voorzieningen echter niet aanwezig zijn in een dorp, blijken bewoners zich aan te passen en elkaar te treffen waar dat wel mogelijk is (Steenbekkers en Vermeij 2013).

Simon et al. (2007) tekenden uit een reeks focusgroeps gesprekken met plattelanders op dat de gelegenheden waar plattelandsbewoners elkaar in hun dagelijkse leven tegen het lijf lopen (thuis en de openbare ruimte), afnemen. Dit komt doordat plattelandsbewoners mobieler worden en steeds meer aangewezen zijn op banen, opleidingen en voorzieningen buiten de lokale omgeving. De gelegenheden waar plattelandsbewoners elkaar doelbewust opzoeken, blijven daarentegen belangrijke ontmoetingsplekken. Denk aan verenigingen en lokale festiviteiten. 'Deze plekken sluiten aan bij de eigen interesse, smaak en leefsituatie en zijn dus ook locaties waar men geestverwanten aantreft. De consequentie hiervan is dat de dorpsgemeenschap steeds meer uiteenvalt in nieuwe gemeenschappen van gelijkgestemden, die elkaar ontmoeten in hun eigen netwerk.' Het ontmoeten wordt weliswaar minder vanzelfsprekend (men moet er meer moeite voor doen om elkaar tegen te komen), maar het sociale leven op het platteland wordt ook minder verplichtend, wat lijkt aan te sluiten bij de behoeften van hedendaagse plattelandsbewoners.

Het verdwijnen van plekken waar mensen elkaar ontmoeten kan een bedreiging zijn voor de sociale structuur op het platteland, maar omgekeerd vormt de sociale samenhang ook de basis voor de sociale infrastructuur. Wanneer de bewoners van een gemeenschap elkaar graag en vaak opzoeken, creëren ze een draagvlak voor het bestaan van ontmoetingsplekken (Simon et al. 2007).

Zonder ontmoeten geen sociale cohesie, zoveel is wel duidelijk. In hoeverre voorzieningen een noodzakelijke voorwaarde vormen voor ontmoetingen, blijkt echter niet eenduidig. Omdat ontmoetingen aan de wieg staan van sociale cohesie, gaan we daarop nog wat dieper in. Wanneer we het de term *ontmoetingsplekken* nader beschouwen, stuiten we op een gerelateerde term, namelijk *third places*.

4.4 Third places

De term *third places* is door Oldenburg en Brissett (1982) omschreven als plekken anders dan de werk- en woonomgeving. Voorbeelden zijn koffiebars, cafés, kapper, kerken, pleinen, parken enzovoort. Ook bibliotheken kunnen als *third place* fungeren (Specht en Van der Zwaard 2015). Harris stelt zelfs dat bibliotheken cruciaal zijn, 'because they provide the hyperlinks to the wider world, while *being there* in the local one' (2003: 29). Kortom, *third places* zijn informele, openbare plekken waar mensen elkaar ontmoeten, samenkomen en communiceren. Sentel (2014) omschrijft *third places* als 'openbare plekken die mensen opzoeken om volledig zichzelf en op een informele manier onder de mensen te kunnen zijn'.

Belangrijkste kenmerken van *third places* zijn dat (1) ze zich bevinden op neutraal grondgebied, 2) er mensen van verschillende sociaal-economische status komen, 3) conversatie (sociale interactie) er de belangrijkste activiteit is, 4) ze goed toegankelijk zijn.

Het belang is van *third places* voor sociaal kapitaal wordt verwoord door Thissen en Droogelever Fortuijn (2012): binnen lokale initiatieven kan nieuw sociaal kapitaal worden opgebouwd, mits lokale voorzieningen en lokale publieke ruimten die mogelijkheid bieden. 'Lokale ruimten die positieve voorwaarden scheppen voor gemeenschapsinitiatieven zouden het karakter moeten hebben van 'Third Places': ruimten waar mensen elkaar zonder veel verplichtingen kunnen ontmoeten en waar ruimte bestaat voor lokale initiatieven.' Met andere woorden, de ontmoetingsfunctie van zulke plekken is cruciaal voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal in een gemeenschap.

Met de brede toegankelijkheid van het internet zijn ook de virtuele *third places* in belang toegenomen als plekken om met anderen te communiceren. Jeffres et al. (2009) constateren dat sociale netwerken sterk groeiende zijn sinds mensen lid zijn geworden van online communities. Dit verschijnsel staat niet per se tegenover face-to-face-interactie in de openbare ruimte, maar zorgt voor mengvormen. In koffiebars en andere *third places* 'many online participants carry on their "private" interaction in public spaces.'

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

Het bijna voltooide Erfgoedplein (december 2015): ontmoetingsplek in het hart van Slochteren

De relatie tussen *third places* en sociaal kapitaal en cohesie in gemeenschappen wordt steeds meer erkend (Harris 2003). Die erkenning is volgens ons terecht, omdat fysieke *third places* aan bewoners de mogelijkheid bieden tot diverse ontmoetingen, die weer kunnen leiden tot de opbouw van sociaal kapitaal als ingrediënt voor sociale cohesie. Gemeenten hebben een rol in het plannen, opzetten, onderhouden en uitbreiden van bepaalde *third places* als pleinen, parken en dorpshuizen die te maken hebben met de leefbaarheid voor hun inwoners (Wagner 2004).

5. Enkele casestudy's nader belicht

Uit enkele casestudy's in dorpen en gemeenten kunnen we factoren afleiden die van invloed (lijken te) zijn op de sociale samenhang. Per casestudy gaan we in op de reden waarom deze studie interessant is voor wat betreft voorzieningen en sociale cohesie. Ook beschrijven we de factoren die sociale cohesie blijken te beïnvloeden.

Eerst plaatsen we nog een kanttekening bij de waarde van een "sterke" of "grote mate van" sociale cohesie in een gemeenschap. De veronderstelling is al snel: hoe meer sociale cohesie, hoe beter. Op beleidsniveau is dit doorgaans ook het uitgangspunt. Een grote mate van sociale cohesie kan echter ook nadelen met zich meebrengen, zoals uitsluiting van andere mensen of groepen. Een hechte groep kan zelfs andere groepen als vijand zien of zelfs zich afsluiten van de grotere samenleving (Komter et al. 2004, Schnabel et al. 2008). Ook kan er groepsdruk ontstaan waardoor men zich onvrij kan gaan voelen (verstikking van binnenuit), of zoals De Hart et al. het stellen: 'Naarmate netwerken dichter worden (met meer interne sociale cohesie), verliezen ze aan openheid' (2002: 5). Deze ambivalentie in de waarde van sociale cohesie komt verder aan bod in paragraaf 5.2.

5.1 Voorzieningen als symbolen voor sociale cohesie (Overijssel)

In twee Overijsselse dorpen Lierderholthuis en Wesepe bleken voorzieningen waarin bewoners een actieve rol speelden¹⁸ te fungeren als symbolen van sociale cohesie. Die symboolfunctie ontstaat volgens onderzoeker Weenink (2009) op twee manieren. Ten eerste doordat deze voorzieningen de positieve gevoelens van het deel uitmaken van de dorpsgemeenschap in één beeld vatten: de defibrillatoren en de gerealiseerde sportaccommodatie. Ten tweede kunnen deze voorzieningen het gemeenschapsgevoel opnieuw oproepen. Zo kunnen plannen voor en de daadwerkelijke realisatie van een voorziening uitgroeien tot symbolen van sociale cohesie. Ook uit de studie van Aalvanger en De Boer (2013) blijkt dat het voor het ontstaan van sociale cohesie van belang is dat er ontmoetingen zijn tussen bewoner die positieve emoties oproepen.

Interessant is de minder statische betekenis van sociale cohesie die uit het onderzoek van Weenink blijkt; het gaat niet zozeer om de defibrillatoren en ver-/nieuwbouw zelf, maar om het tot stand brengen daarvan, ofwel het proces, en de positieve gevoelens die dat bij de betrokkenen steeds weer kan oproepen. Vanuit deze optiek is sociale cohesie dus meer een proces dan een vaststaande toestand.

De onderzoeksmethoden die Weenink gebruikte, zijn vollediger dan alleen vragenlijsten of alleen interviews, wat doorgaans gebruikelijk is. Weenink combineerde open interviews met een enquête onder dorpsbewoners en liet daarnaast observeren tijdens dorpsgesprekken (die gingen over de betekenis van betrokkenheid en participatie in beide dorpen).

¹⁸ defibrillator-projecten en de ver-/nieuwbouw van een sportaccommodatie

5.2 Multifunctionele accommodatie: van gezamenlijk bouwen tot ontmoeten (Noord-Brabant)

Net als Weenink (2009) pasten ook Aalvanger en De Boer (2013) drie verschillende onderzoeksmethoden toe in hun onderzoek in het dorp Nederwetten. Zij concludeerden uit vragenlijstonderzoek, diepte-interviews en observaties tijdens dialoogavonden dat bewoners behoefte hebben aan ontmoetingsplekken. Dat bleek uit de hoge verwachtingen van een recentelijk gerealiseerde multifunctionele accommodatie. Bewoners geven onder andere aan dat het opdoen van sociale contacten een belangrijke functie is van de multifunctionele accommodatie, en dan specifiek voor ouderen.

Hoewel de relatie van ruimtelijke aspecten met sociale cohesie vaak meervoudig en complex is, herkennen Aalvanger en De Boer twee aan de fysieke ruimte gekoppelde mechanismen die invloed hebben op de ontwikkeling van sociale cohesie. In de eerste plaats koppelen bewoners uit Nederwetten veel ruimtelijke aspecten direct aan de sociale cohesie *binnen bepaalde doelgroepen* (= horizontale sociale cohesie). Zo worden de kerk, bushalte en multifunctionele accommodatie als ontmoetingsplek genoemd voor ouderen. Veel van deze ruimtelijke aspecten kunnen volgens bewoners bovendien een functie vervullen in het *verbinden van verschillende groepen* en dus het bevorderen van de verticale cohesie. Ten tweede blijkt dat plekken in het dorp een bijzondere betekenis kunnen krijgen door gebeurtenissen of activiteiten. Daarbij gaat het om de moeite die het gekost heeft om deze plekken in het dorp tot stand te brengen. Een voorbeeld is de multifunctionele accommodatie, die door sommige bewoners als een symbool van hun inzet ervaren wordt. Deze bevinding sluit aan bij die van Weenink (2009) voor de dorpen Lierderholthuis en Wesepe in de vorige paragraaf. Voorzieningen of plekken kunnen symbool worden voor de sociale cohesie, via het *proces* van de totstandbrenging ervan door de bewoners.

Met veel inzet van bewoners werd in Tjuchem een dorps huis verbouwd tot multifunctioneel centrum

Interessant is de constatering van Aalvanger en De Boer uit interviews met bewoners. Bewoners blijken zich bewust te zijn van de mogelijk nadelige gevolgen van sociale cohesie: sociale cohesie kan ook leiden tot sociale druk. 'Vrijwilligerswerk, een belangrijke basis voor het organiseren van activiteiten, verliest dan het vrijwillige karakter. Hierdoor wordt het steeds moeilijker bewoners bereid te vinden iets voor hun dorp te betekenen.' Met het oog op beleid ter bevordering van de sociale cohesie is er dan sprake van een averechts effect. Vermeij benadrukt in dit licht dat overheidsbeleid niet de bestaande sociale cohesie moet versterken, maar juist uitbreiden waardoor bewoners bij het dorpsleven betrokken raken die dat voorheen nog niet waren. 'Deze nieuwe contacten brengen ook vaak nieuwe vaardigheden, kennis en inzichten met zich mee en dragen eraan bij dat de *civil society* een betere afspiegeling van de dorpsbevolking gaat vormen' (Vermeij 2015: 116-117).

5.3 Dorpshuizen als resultaat van sociale cohesie (Friesland)

Op de al in paragraaf 2 genoemde 'kip-ei-discussie' (bevorderen voorzieningen de sociale cohesie of zorgt een sterke sociale cohesie ervoor dat voorzieningen behouden blijven?) gaan we nader in aan de hand van de studie van Thissen en Droogleever Fortuijn (2012) in de Friese gemeente Littenseradiel. Zij stellen dat voorzieningen, als onderdeel van de sociale infrastructuur, zowel *voorwaarde* zijn voor als *resultaat* zijn van draagvlak en inzet van bewoners, en gevoelens van sociale samenhang. In hun onderzoek, een combinatie van vragenlijstonderzoek en 21 diepte-interviews, vroegen ze onder andere: 'Welke rol spelen het dorpshuis/multifunctioneel centrum en andere ontmoetingsplaatsen in uw dorp in uw leven?' Het blijkt dat de betekenis van het dorpshuis voor de sociale vitaliteit¹⁹ belangrijk is. Het dorpshuis heeft voor bewoners vooral de betekenis van een sociale ontmoetingsplek.

Uit het onderzoek van Thissen en Droogleever Fortuijn blijken vooral individuele kenmerken een voorspellende waarde te hebben voor de sociale vitaliteit, en niet zozeer contextuele kenmerken zoals de aanwezigheid van een dorpshuis. Het dorpshuis als voorziening functioneert dus maar in beperkte mate als sociaal kapitaal voor het dorp. Het sociaal kapitaal van het dorp is eerder te vinden in de sociale verbanden van de bewoners. Een van de aanbevelingen van Thissen en Droogleever Fortuijn is dan ook: 'Hoewel het (eigen) dorpshuis een zekere bijdrage levert aan de sociale vitaliteit in kleine dorpen, vormen de bewoners zelf het belangrijkste sociaal kapitaal. Investeren in bewoners door scholing, vorming en de ontwikkeling van competenties is belangrijker dan investeren in fysieke infrastructuur' (2012: 96). Een dorpshuis is eerder *resultaat* van betrokkenheid en inzet van bewoners (als pijlers van sociale cohesie) dan een *voorwaarde* voor de leefbaarheid.

5.4 De Leeszaal Rotterdam West als katalysator voor nieuwe contacten (Zuid-Holland)

Begin 2013 is de Leeszaal Rotterdam West geopend, een initiatief van burgers na de sluiting van de wijkbibliotheek in het Oude Westen. Met de Leeszaal creëerden de initiatiefnemers 'een plek waar mensen – individueel en collectief – nieuwe kennis, vaardigheden en zelfbewustzijn opdoen en

¹⁹ sociale vitaliteit uit zich in het onderhouden van contacten met familie, vrienden in eigen dorp, burens, deelnemen aan verenigingsleven, doen van vrijwilligerswerk. Sociale vitaliteit is volgens ons te zien als onderdeel van sociale cohesie.

waaruit mooie dingen kunnen voortkomen.’ (Specht en Van der Zwaard 2015: 206). De Leeszaal ontwikkelde zich al snel tot een bijzondere publieke ontmoetingsplek, met zo’n 90 vrijwilligers, een dagelijks groeiende collectie boeken en een cultureel programma.

De initiatiefnemers wilden dat de Leeszaal ‘publiek domein’ zou worden: een ruimte voor uitwisseling tussen verschillende groepen mensen: bekende gezichten, onbekende passanten, kennissen, burens, vrienden, ouders en kinderen’ (2015: 119). De Leeszaal fungeert als alledaagse publieke ontmoetingsruimte, maar probeert door de culturele programmering ook bewust niet-alledaagse publieke ontmoetingen te laten plaatsvinden. De succesfactoren die ervoor hebben gezorgd dat de Leeszaal een echte openbare ruimte is geworden, zijn enerzijds de nadruk op diversiteit (er is gestart met een mix van mensen en het is een plek waar diverse mensen iets te zoeken hebben); anderzijds biedt de Leeszaal de mogelijkheid om ‘iets te doen’, waardoor mede-eigenaarschap ontstaat.

De uitkomsten van dit initiatief worden ondersteund door bevindingen uit wetenschappelijk onderzoek. Als (groepen) mensen elkaar vaker treffen, kunnen ze leesbaarder, voorspelbaarder en benaderbaarder voor elkaar worden. Er ontstaat ‘publieke vertrouwdheid’²⁰, het vreemde wordt dan wat minder vreemd. Of zoals Kevin Harris (2003) zegt: ‘Connections [to others] are strengthened by trust, which itself is reasserted by informal interaction in ‘neutral’ context – in the street, in shops, parks and other public and civic spaces’. De Leeszaal is een verzamelpunt van ‘zwakke verbanden’. Als publieke ontmoetingsruimten een werkelijk publiek karakter hebben, door het bevorderen van vluchtige contacten en omgangsvormen tussen vreemden (zie Lofland 1998), dragen ze bij aan ‘publieke vertrouwdheid’.

Initiatiefnemers Specht en Van der Zwaard menen dat het succes van de Leeszaal eerder voortkomt uit de ervaring van de betrokkenen met zelforganisatie, dan uit ontmoetingen. Nadrukkelijk niet afhankelijk willen zijn van de overheid, zelf iets nieuws neerzetten in plaats van hetzelfde voortzetten met minder middelen. Daarom is er financiering gezocht via fondsen en donateurs.

Nu de Leeszaal een paar jaar bestaat, blijkt hoe deze plek als katalysator werkt op het ontstaan van nieuwe contacten en activiteiten. De Leeszaal is een vanzelfsprekende ontmoetingsplek geworden, een plek waar behalve publieke vertrouwdheid (oppervlakkig kennen en gekend worden), culturele uitwisselingen plaatsvinden en ‘tactische verwantschappen’²¹ kunnen ontstaan.

5.5 De betekenis van het dorpshuis in Kolham (Groningen)

In oktober 2013 hebben in Kolham 40 inwoners deelgenomen aan het vragenlijstonderzoek dat in de gemeente Slochteren is afgenomen, waarover Bovenhoff en Meier (2014) rapporteren. Aan de diepte-interviews hebben 8 (andere) inwoners deelgenomen. Omdat dit kleine aantallen zijn – het dorp Kolham telde in 2013 1361 inwoners – moeten de bevindingen hieronder met enige voorzichtigheid worden beschouwd. Met acht inwoners zijn interviews gehouden: vier van hen zijn actief of komen vaak in het dorpshuis; de andere vier maken er niet of nauwelijks gebruik van (hooguit voor de huisarts).

²⁰ Term van socioloog Claude Fischer, *To dwell among friends. Personal Networks in Town and City* (1982)

²¹ Term van Joke van der Zwaard. Bij tactische verwantschappen deelt een groep mensen een bepaald belang; de mensen voelen zich op een bepaald punt met elkaar verwant en ondernemen daar iets op.

In de interviews is gevraagd naar de functionele, esthetische en sociale betekenis van het dorps huis. Gevoelens van trots op het dorps huis zijn vooral uitgesproken door mensen die 'iets met het dorps huis hebben'. Twee oudere bewoners gaven aan dat hun trots samenhangt met het feit dat het dorp het met elkaar heeft gedaan (bedoeld werd de opbouw en verbouwingen van het dorps huis). 'Het is van ons allemaal.' 'Er is geen cafébaas of zo' en 'de gemeente heeft er bijna geen zeggenschap over.' Ook hangt de trots voor sommigen samen met het gegeven dat het dorps huis het enige²² is wat het dorp nog heeft.

De sociale betekenis van het dorps huis is vooral belangrijk voor de wat oudere generatie (55+). Enkele oudere inwoners noemden daarbij het contact met anderen, een praatje kunnen maken. Ook werd gezegd dat het dorps huis een plek is waar je 'wat met elkaar doet' en dat het een bindende factor in het dorp is: een plek waar alle mensen kunnen samenkomen, die mensen dicht bij elkaar brengt, en waar je mensen (beter) leert kennen. Een 67-jarige inwoner, die veel gebruik maakt van het dorps huis, merkte op: 'Door elkaar te ontmoeten en (beter) te leren kennen in het dorps huis, is de drempel minder hoog om een keer om hulp te vragen.'

Kijken we specifiek naar de 40 respondenten uit Kolham die deelnamen aan het vragenlijstonderzoek, dan blijkt daaruit dat van hen 63% wel eens een dorps huis bezoekt; 35% komt er nooit en 2% heeft de vraag niet ingevuld. Vergeleken met de andere vier dorpen in Slochteren waar een dorps huis is, scoort Kolham wat lager dan gemiddeld op dorps huisbezoek. De redenen die respondenten aangeven waarom ze niet naar een dorps huis gaan, zijn samen te vatten als: het is niet leuk, het zijn niet mijn mensen of ik heb geen tijd.

Mensen die wel eens naar het dorps huis gaan, doen dat voornamelijk om bijeenkomsten en vergaderingen te bezoeken, gevolgd door een toneel- of theatervoorstelling bijwonen, en kaarten of biljarten. Ook de huisarts houdt er spreekuur, wat zowel uit het vragenlijstonderzoek als uit de interviews naar voren kwam als bezoeksreden.

Als we kijken naar ontmoetingsplekken in het dorp Kolham, staat het dorps huis op een gedeelde vierde plek (samen met het dorps randpark). Op de eerste, tweede en derde plaats staan respectievelijk: op straat, bij mij/iemand anders thuis en festiviteiten in het dorp.

Dorps huis 't Mainschoar in Kolham

²² Hier is sprake van een subjectieve beleving, want Kolham heeft ook nog een dorps randpark, ijsbaan, basisschool, peuterspeelzaal en drie sportvoorzieningen.

Uit de aangehaalde onderzoeken in paragraaf 4 en ook uit de eerste twee casestudy's hierboven blijkt dat sociale cohesie vaker het te verklaren verschijnsel (afhankelijke variabele) dan het verklarende fenomeen (onafhankelijke variabele), iets wat Huygen en De Meere (2008) ook constateerden. Dat wil zeggen dat er in onderzoek meestal gezocht wordt naar factoren die de sociale cohesie kunnen bevorderen of doen afnemen.

Maar het is aannemelijk dat de mate van sociale cohesie zélf ook verschijnselen kan verklaren. Zo blijkt uit bovengenoemd onderzoek van Thissen en Droogleever Fortuijn (2012) dat de voorziening dorpshuis eerder *resultaat van* dan voorwaarde voor sociale cohesie is. Met andere woorden, een sterke sociale cohesie in een dorp kan verklaren waarom een dorpshuis levensvatbaar of zelfs erg populair is.

Ook voor gemeenten, die doorgaans sociale cohesie hoog op hun agenda hebben staan, is het belangrijk deze mogelijke wisselwerking voor ogen te houden bij het ontwikkelen van voorzieningen- of accommodatiebeleid.

6. Conclusie en discussie

Voordat we de conclusie formuleren, zetten we enkele bevindingen op grond van onze literatuurstudie op een rij die de beantwoording van de hoofdvraag nuanceren. Als eerste zijn we gestuit op verschillende beperkingen of problemen bij het begrip sociale cohesie en het meten ervan. In paragraaf 6.1 zetten we die op een rij. Ten tweede blijkt onderzoek naar sociale cohesie vooral te zijn gedaan op een groter schaalniveau ofwel in stedelijke omgevingen. Onderzoek naar specifieke voorzieningen in relatie tot sociale cohesie in dorpen is tamelijk schaars (§ 6.2). In paragraaf 6.3 beantwoorden we de hoofdvraag, waarna we in paragraaf 6.4 nog enkele ontbrekende puzzelstukjes beschrijven die het antwoord op de hoofdvraag zouden completeren.

6.1 Haken en ogen aan (het meten van) sociale cohesie

Het is niet eenvoudig om een eensluidend beeld te krijgen van wat sociale cohesie inhoudt en hoe die kan worden gemeten. Het begrip zelf en het meten van de mate ervan roept een aantal beperkingen op. Deze zijn op verschillende plaatsen in deze studie al besproken en we vatten ze hier kort samen.

- Sociale cohesie is een veelomvattend begrip dat vaak als containerbegrip gebruikt wordt.
- De betekenis van sociale cohesie kan ambivalent zijn. Beleidsmakers streven er vaak naar de sociale cohesie te bevorderen. Een sterke sociale cohesie kan echter ook nadelige gevolgen hebben, zoals de uitsluiting van als 'anders' ervaren mensen binnen een dorp.
- Digitalisering heeft waarschijnlijk invloed op de beleving van sociale cohesie. Om de mate van sociale cohesie anno 2015 te meten, moet bijvoorbeeld meegenomen worden in hoeverre digitale contacten met buurtgenoten een rol spelen bij gemeenschapsgevoel.
- In onderzoek wordt sociale cohesie doorgaans beschouwd als de afhankelijke variabele. Sociale cohesie kan zelf echter ook verschijnselen verklaren.
- Sociale cohesie kan op verschillende schaalniveaus worden gemeten, wat resultaten oplevert die niet zonder meer kunnen worden vergeleken.
- De meeste onderzoeken naar sociale cohesie gaan over opvattingen en houdingen van mensen. Hoe mensen sociale cohesie beleven en welke emoties daarbij een rol spelen, is maar mondjesmaat onderzocht.

Er zitten dus haken en ogen aan het begrip sociale cohesie en de toepassing ervan. Van belang is dat onderzoekers en ook beleidsmakers transparant zijn in de manier waarop ze het begrip opvatten. In het bijzonder voor onderzoekers is van belang dat zij de wijze waarop het begrip als meetinstrument gebruikt wordt, nauwkeurig beschrijven.

6.2 Meten van sociale cohesie in relatie tot dorpsvoorzieningen

Het is opvallend dat veel onderzoek naar sociale cohesie is gedaan in stedelijke omgevingen. Dit is ook verklaarbaar, omdat in steden de bevolking sociaal en cultureel heterogener is en mensen bovendien dichter op elkaar leven, waardoor er wellicht sneller problemen of conflicten kunnen optreden; aan de andere kant kunnen mensen in steden anoniemer zijn, wat ook de mate van sociale cohesie kan beïnvloeden. Onderzoeken waarin sociale cohesie op het platteland centraal staat of

aandacht krijgt, vinden we in Steenbekkers en Vermeij (2013), Vermeij (2015), Simon et al. (2007) en de casestudy's van Van der Meer et al. (2008), Weenink (2009), Thissen en Droogleever Fortuijn (2012), Aalvanger en De Boer (2013) en Been (2012). Alleen in de vijf casestudy's komen expliciet de rol van specifieke voorzieningen aan bod.

6.3 Beantwoording van de hoofdvraag

We begonnen onze literatuurstudie met de vraag: **Hoe wordt in sociologische en geografische studies het verband tussen sociale cohesie en de aanwezigheid van maatschappelijke voorzieningen in dorpen beschreven en geanalyseerd?**

Uit de onderzoeksliteratuur blijkt dat maatschappelijke voorzieningen dusdanig divers zijn, dat het antwoord op deze vraag ook divers is. In de *Dorpenmonitor*²³ werd alleen gevonden dat bepaalde voorzieningen een belangrijke rol spelen in het contact tussen dorpsbewoners (**dorpshuizen, cafés, basisscholen, sportverenigingen**). Ook blijken **lokale supermarkten** een sociale functie te vervullen in een dorp, voornamelijk die van ontmoetingsplek. **Dorpshuizen** zijn onder andere belangrijk voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal, omdat ze een fundamentele functie hebben als ontmoetingsplek. **Bibliotheken** vervullen ook een ontmoetingsfunctie en kunnen daardoor bijdragen aan de ontwikkeling van sociaal kapitaal; in het bijzonder van *bridging social capital*, doordat de diversiteit van de bezoekers groot is. Dit geldt ook voor het nieuwere fenomeen **kulturhus** en voor de concrete voorziening **de Leeszaal** in Rotterdam West. **Groenvoorzieningen** zoals parken kunnen bijdragen aan de sociale cohesie, al is onderzoek hiernaar in plattelandsgemeenschappen zeldzaam. Uit enkele casestudy's kunnen we concluderen dat ideeën voor en het realiseren van voorzieningen²⁴ *symbolen* kunnen worden voor sociale cohesie, doordat ze de gezamenlijke inzet van bewoners laten zien en ze de bewoners daar ook weer aan herinneren.

Het verband tussen voorzieningen en sociale cohesie werkt ook de andere kant op. Als bewoners elkaar graag en vaak opzoeken, creëren ze draagvlak voor het bestaan van ontmoetingsplekken, zoals Simon et al. (2007) constateren. En Thissen en Droogleever Fortuijn (2012) stellen dat dorpshuizen eerder een resultaat zijn van, dan voorwaarde voor de betrokkenheid en inzet van bewoners.

Een conclusie die we wel zonder meer kunnen trekken, is het grote belang van **ontmoeten** voor sociale cohesie. Als bewoners de gelegenheid hebben medebewoners te ontmoeten op een plek in de fysieke ruimte, kan sociale cohesie ervaren worden en toenemen. Gelegenheden om dorpsgenoten te ontmoeten, zijn de bovenvermelde vetgedrukte voorzieningen, en de zogenaamde **third places**²⁵: plekken waar mensen elkaar zonder veel verplichtingen kunnen ontmoeten en waar ze lokale initiatieven kunnen ontplooiën. Dat ontmoeting en ontmoetingsmogelijkheden zo belangrijk zijn, komt onder andere doordat mensen door ontmoetingen vertrouwd raken met gezichten van medebewoners, ook zonder de ander echt te kennen: ze worden vertrouwde vreemden ('familial strangers'). Daarnaast zijn ontmoetingen voorwaarde om sociaal kapitaal, als ingrediënt van sociale

²³ Steenbekkers & Vermeij (2013)

²⁴ i.c. aanschaf en installatie van defibrillators, verbouwing van dorpshuis, nieuwbouw van multifunctionele accommodatie.

²⁵ De eerder genoemde voorzieningen en *third places* zijn geen categorieën die elkaar uitsluiten; er is veel overlap.

cohesie, uit te breiden of te versterken en gezamenlijk iets tot stand te kunnen brengen. En dat kan weer (positief) doorwerken op de beleving van sociale cohesie.

Hoewel de digitale ruimte uitdijt, blijkt uit onderzoek hoe zeer de **fysieke ruimte** van belang blijft. De handelingen en gebeurtenissen die bijdragen aan onze beleving van sociale cohesie, hebben een speelveld nodig. Dat is in eerste instantie – en van oudsher – de fysieke ruimte in al haar manifestaties. De digitale ruimte kan echter evengoed een podium zijn. Contact, ontmoeting en gezamenlijk iets ondernemen kan ook plaatsvinden via bijvoorbeeld de sociale mediasite van een dorp of vereniging, een streekcommunity of een digitaal dorpsplein.

Wel denken wij dat met name voor de uitingsvorm ‘wederzijds vertrouwen’ de fysieke ruimte een noodzakelijk uitgangspunt is. De digitale ruimte kan daarbij een aanvulling zijn, maar geen vervanging. Informatie over de ander is niet compleet als mensen alleen via de digitale ruimte contact hebben. Mensen maken hun inschatting van anderen immers op grond van uiterlijk, uitstraling en gedrag, eigenschappen die onvoldoende te peilen zijn via contact in de digitale ruimte. Wederzijds vertrouwen kan volgens ons al helemaal niet tot stand komen als mensen schuilgaan achter een profiel of zelfs anoniem blijven.

6.4 Ontbrekende schakels

Om de hoofdvraag nog vollediger te kunnen beantwoorden, is volgens ons inzicht nodig in de volgende vragen:

- In paragraaf 4.3 schreven we dat Gunnar Svendsen, hoogleraar plattelandssociologie in Denemarken, constateert dat het belang van het ruimtelijke aspect bij ontmoetingen en sociaal kapitaal nog onvoldoende is onderzocht. Daarbij zouden vragen gesteld moeten worden als: waar ontmoeten mensen elkaar werkelijk en leren ze elkaar kennen? Stimuleren sommige plekken de vorming van groepsnetwerken meer dan andere? Is het mogelijk hoogkwalitatieve ontmoetingsplekken te ontwerpen waar mensen zich prettig voelen en makkelijk gaan socializen?

- Wat is de betekenis van ontmoetingen, publieke vertrouwdheid en ‘familiar strangers’ in plattelandsdorpen? Paulos en Goodman (2004)²⁶ merken in hun studie zijdelings op dat het sociale fenomeen ‘familiar stranger’ in plattelandsomgevingen radicaal verschilt van dat in steden. De rol van vertrouwde vreemden bij het ontstaan van publieke vertrouwdheid is tot nu toe alleen onderzocht in stedelijke omgevingen.

²⁶ The Familiar Stranger: Anxiety, comfort, and play in public places. Proceedings of the SIGCHI conference, Vienna, Austria (2004)

7. Aanbevelingen

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek:

- De rol van vertrouwde vreemden ('familiar strangers') bij het ontstaan van publieke vertrouwdheid is tot nu toe alleen onderzocht in stedelijke omgevingen. Het fenomeen familiar stranger in steden lijkt te verschillen van dat op het platteland²⁷. Daar is de waarschijnlijkheid om vreemden tegen te komen in principe kleiner, omdat er minder mensen wonen. Minder mensen betekent dat men dezelfde mensen vaker tegenkomt en elkaar daardoor eerder kent. Echter, dorpen zijn al lang geen gesloten gemeenschappen meer. Het zou interessant zijn te onderzoeken op welke manier dorpsbewoners ervaringen hebben met dit fenomeen, en welke rol vertrouwde vreemden spelen bij de beleving van publieke vertrouwdheid en sociale cohesie. Hoe groot moet een dorp zijn om dagelijks een aantal vertrouwde vreemden tegen te komen? En wat is de rol van vertrouwde vreemden in woondorpen die voorheen autonome dorpen waren?

- Enerzijds is sociale cohesie dynamisch (het is geen toestand, maar een ervaring die altijd aan verandering onderhevig is); anderzijds is de mate van sociale cohesie niet vast te stellen door een score op afzonderlijke uitingsvormen op te tellen. Volgens ons is het belangrijk te onderzoeken hoe sociale cohesie *beleefd* wordt door bewoners, op verschillende momenten in verschillende omstandigheden. Daarbij is het ook van belang boven tafel te krijgen wat sociale cohesie voor bewoners *betekent* (vgl. Weenink 2009). Hiervoor zijn diepte-interviews en groepsgesprekken een aangewezen onderzoeksmethode. Daarbij moet de interviewer goed getraind zijn in doorvragen en ruimte geven aan deelnemers.

- Het is misschien niet eenvoudig, maar in het licht van de beoogde doe-democratie²⁸ wel interessant om te onderzoeken *hoe* sociale cohesie precies bijdraagt aan burgerinitiatieven. Vermeij (2015) constateert dat sociale binding het sterkst verband houdt met bewonersinzet en functionele binding juist het minst. Ook concludeert zij dat effectief samenwerken, draagvlak kunnen creëren, bestuurlijke vaardigheden en juridische kennis een dorp meer kunnen opleveren dan alleen praktische inzet. Maar wat maakt nu dat mensen goed samenwerken en zich daadwerkelijk gaan inzetten? Welke motieven noemen mensen om wel of niet mee te doen aan een gemeenschapsinitiatief? Welke rol hebben zij daarin vervuld en waarom? Welke rol hebben voorzieningen (breed opgevat) daarbij gespeeld en op welke wijze precies?

- Wij verwachten dat digitale dorpspleinen (mits interactief van opzet) een bijdrage kunnen leveren aan de mate van sociale cohesie in dorpen. Naar ons weten is er nog geen onderzoek gedaan naar digitale dorpspleinen. Dat is logisch, want ze staan nog in de kinderschoenen, maar het is wel belangwekkend om gebruik en waardering daarvan onder dorpsbewoners te onderzoeken.

²⁷ Paulos & Goodman (2004), zie noot 26

²⁸ Ministerie van BZK 2013

Aanbevelingen voor gemeentelijk beleid:

Uitgaande van bevindingen uit de door ons bestudeerde literatuur, doen wij twee beleidsmatige aanbevelingen die voor plattelandsgemeenten in het algemeen het overwegen waard zijn.

Ten eerste kunnen wij adviseren om in te zetten op *uitbreiding* van sociale netwerken, in plaats van de bestaande netwerken te verstevigen²⁹. Met andere woorden, het gaat vooral om investeren in *bridging* sociaal kapitaal, waarmee grenzen tussen homogene groepen overbrugd kunnen worden. Sociaal kapitaal is een belangrijk ingrediënt voor sociale cohesie, onder andere in de vorm van netwerken. Vermeij (2015) signaleert dat veel maatregelen die de sociale cohesie op het niveau van dorpen moeten bevorderen, vooral de bestaande netwerken versterken en daarmee waarschijnlijk weinig bijdragen aan de sociale vitaliteit van een dorp. De personen die deel van deze netwerken uitmaken, zijn immers al sociaal verbonden en zetten zich ook vaak al ergens voor in. Als nieuwe bewoners of niet-actieve bewoners betrokken worden bij het dorpsleven, worden er ook nieuwe vaardigheden, kennis en inzichten ingebracht. Daardoor kan het sociaal kapitaal van mensen in een dorp groeien. Sociaal kapitaal kan ook verder tot ontwikkeling komen als ingezet wordt op scholing en ontwikkeling van bewoners op allerlei gebieden³⁰.

Dorpen hebben diverse manieren gevonden om nieuwkomers te betrekken, variërend van een welkomstmapjes of -brochures, een inburgeringscursussen tot een wandeltocht 'oud ontmoet nieuw'. Deze vormen zijn tamelijk vrijblijvend voor nieuwe dorpsbewoners. Het is belangrijk te beseffen dat nieuwkomers met een bepaalde reden in een dorp komen wonen, die aanknopingspunten kan bieden voor activiteiten. Wellicht stijgt de kans op succesvol actieve nieuwkomers als zij vanuit hun eigen motivatie (interesses en belangen) benaderd worden³¹.

Een tweede aanbeveling is ervoor te zorgen dat ontmoetingen *gemakkelijk* en *aantrekkelijk* zijn, en *herhaald* kunnen plaatsvinden. Ontmoeten is al een thema in de toekomstvisie van de gemeente Slochteren uit 2008. Het belang hiervan wordt gestaafd door onderzoek. Volgens Flap en Völker (2005) is het creëren van een fysiek aantrekkelijke omgeving en van publieke ontmoetingsplaatsen een van de weinige mogelijkheden waardoor een overheid mensen in een buurt dichter bij elkaar kan brengen, omdat je mensen niet kunt dwingen elkaar aardig te vinden. Blokland (2012) concludeert dat het voor idealen als cohesie en integratie belangrijk is dat ontmoeten herhaald en vanzelfsprekend is. Een van de aanbevelingen uit het onderzoek van Weenink (2009), voor verenigingen en de lokale overheid, luidt: stimuleer en ondersteun de vorming van multifunctionele accommodaties. Dit zijn immers 'dorpsbrede ontmoetingsplaatsen' die via informele, alledaagse ontmoetingen het onderhouden van de sociale samenhang stimuleren.

Om herhaalde ontmoetingen te stimuleren kan bijvoorbeeld het aantal plekken met een *third place*-functie uitgebreid worden. Omdat gemeenten een rol hebben in het opzetten, onderhouden en uitbreiden van bepaalde *third places* als pleinen, parken en dorpshuizen, zouden ze kunnen kijken hoe accommodaties, voorzieningen en de openbare ruimte (mede) een *third place*-functie kunnen

²⁹ Vermeij (2015)

³⁰ Thissen en Droogleever Fortuijn (2012)

³¹ Klouwen et al. (2014)

krijgen. Voor stedelijke plekken zijn hiervoor richtlijnen³² te vinden, waarvan sommige ook voor dorpen kunnen gelden. We noemen er twee die gerelateerd zijn aan de openbare ruimte:

- Omdat het de mensen zelf zijn die 'ziel' geven aan een *third place*, moeten zij zich welkom voelen. Sfeer en gezelligheid creëren zijn daarvoor essentieel. In de vragenlijst maatschappelijke voorzieningen die in oktober 2013 in de gemeente Slochteren is uitgezet, antwoordden negen respondenten op de algemene vraag of zij nog iets kwijt wilden in relatie tot voorzieningen in hun gemeente, dat ze een centrum of een gezellig en sfeervol plein misten.
- Om de verblijfswaarde van de openbare ruimte te vergroten, is het belangrijk zorgvuldig te zijn in groenvoorzieningen en straatmeubilair. Daarbij zou het gedurende een groot deel van het jaar comfortabel toeven moeten zijn op een bankje, dat bovendien hufterproof moet zijn.

³² Sentel (2014)

Literatuur

- Aabø, S., R. Audundson & A. Vårheim (2010), How do public libraries function as meeting places? *Library & Information Science Research* 32 (1): 16-26
- Aabø, S. & R. Audundson (2012), Use of library space and the library as place. *Library & Information Science Research* 34 (2), 138-149
- Aalvanger, A. & T. de Boer (2013), *Sociale cohesie in Nederwetten. Samen werken aan de toekomst van het dorp*. Wageningen UR, Wetenschapswinkel rapport 293
- Bauernschuster, S., O. Falck & L. Woessmann (2014), Surfing alone? The internet and social capital: Evidence from an unforeseeable technological mistake, *Journal of Public Economics*, 117, 73-89
- Beckers, D., W. van Gent, J. Iedema & J. de Haan (2005), Effects of ICT on social cohesion: the Cyburg case. In P. van den Besselaar & S. Koizumi (eds.), *Digital Cities III. Information Technologies for Social Capital: Cross-cultural Perspectives*. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag
- Been, L.A. (2012), *Werk aan de winkel. Over de relatie tussen leefbaarheid en voorzieningen in plattelandsdorpen in het Eemsdeltagebied*. Rijksuniversiteit Groningen: masterscriptie Planologie
- Beijer, P., D. Greefhorst, R. Kruijk, M. Sasse & R. Slagter (2014), *Ruimte voor mens en organisatie. Visie en aanpak voor de digitale samenleving*. Den Haag: Academic Service
- Benschop, A. (z.j.), *Virtuele steden en transformatie van de stadservaring*. Geraadpleegd via www.sociosite.nl
- Berg, A. van den, J. Maas, S. de Vries, R. Verheij & P. Groenewegen (2011), *Achterstandswijken zijn wél gebaat bij meer groen*. Geraadpleegd via www.socialevraagstukken.nl
- Blokland, T. (2009), *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Blokland, T. (2008), *Ontmoeten doet ertoe. Een essay*. Uitgave Vestia
- Bolt, G. & M.I. Torrance (2005), *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: NETHUR / Universiteit Utrecht.
- Boneschansker, E., R. van Leer & E. Matijssen (2012), *Leven in Noordenveld. Barometer leefbaarheid gemeente Noordenveld*. Assen: STAMM CMO
- Botterman, S., M. Hooghe & T. Reeskens (2012), 'One Size Fits All'? An Empirical Study into the Multidimensionality of Social Cohesion Indicators in Belgian Local Communities. *Urban Studies* 49(1), 185-202.
- Bourdieu, P. (1983), Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: R. Kreckel (Hg.) *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderband 2), Göttingen, 183-198.
- Bovenhoff, M. & S. Meier (2014), *Gebruikspatronen in beeld. Hoe benutten en waarderen inwoners van Slochteren de maatschappelijke voorzieningen?* Deelrapportage I van 'Maatschappelijke voorzieningen in de gemeente Slochteren'. Hanzehogeschool Groningen: Kenniscentrum NoorderRuimte
- Carey, J. (2015), Digital media and the transformation of space. In: Einav, G. (ed.), *The New World of Transitioned Media*.
- Chan, J., H.P. To & E. Chan (2006), Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research* 75: 273-302
- Cohen, J. (2014), *Bibliotheek van de toekomst. Knooppunt voor kennis, contact en cultuur*. Den Haag: Sectorinstituut Openbare Bibliotheken 2014.
- Coleman, J. S. (1988), Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement): 95-120.
- Dijkman, P. (2011), *Vele wegen naar het Kulturhus. Over de inpassing van multifunctionele gebouwen*. Provincie Gelderland en Provincie Overijssel
- Flap, H. & B. Völker (2005), Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt. In: Völker, B. (red.), *Burgers in de buurt. Samenleven in school, wijk en vereniging*. Amsterdam University Press.

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

- Forrest, R. & A. Kearns (2001), Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies* 38 (12), 2125-2143.
- Franke, S. (2013), Maak de publieke ruimte wat meer privaat. In: *Trouw* 20 april 2013
- Fyfe, M. & C. Milligan (2003), Out of the shadows: exploring contemporary geographies of voluntarism, *Progress in Human Geography*, 27 (4), 397-413.
- Gardenier, J.D. (2012), *Rijk met kleine dorpen. Een sociologische studie naar het platteland van Noord-Groningen*. Koninklijke Van Gorcum bv
- Gemeente Slochteren (2008), *Het Land van Slochteren. Gemeentevisie 2020*.
- Hart, J. de (red.) (2002), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP.
- Gruyter, M. de (2012), Buurtsuper stimuleert sociale cohesie, *VNG Magazine* 14, 13 juli 2012.
- Haan, R. de (2014), *Een duurzaam dorps huis voor Kolham. Voor en door bewoners*. Bachelorscriptie Bouwkunde/Architectuur, Hanzehogeschool Groningen.
- Hampton, K.N., C. Lee & E.J. Her (2011), How new media affords network diversity: direct and mediated access to social capital through participation in local social settings. *New Media & Society* 1-19.
- Harris, K. (2003), Your third place or mine? Public libraries and local communities. *Public Library Journal* 18 (2): 26-29
- Hoffman, D.L. (2012), Internet indispensability, online social capital, and consumer well-being. In: Mick, D.G. et al., *Transformative consumer research for personal and collective well-being*. New York: Routledge.
- Hooghe, M. & J. Oser (2015), Internet, television and social capital: the effect of 'screen time' in social capital. *Information, Communication and Society* (ahead-of-print): 1-25.
- Hoogmoed, S. & E. Meijers (2009), *Greep op de openbare ruimte. Rondetafelgesprek met Leon Deben, Jeroen Saris en Floor van Dusseldorp*. Bureau De Helling, wetenschappelijk bureau GroenLinks.
- Huygen, A. & F. de Meere (2008), *De invloed en effecten van sociale samenhang. Verslag van een literatuurverkenning*. Verwey-Jonker Instituut
- Ijdema, S. & F. Schipper (2010), *Vitaal Opsterland. Visie op basisvoorzieningen en accommodaties*. STAMM CMO/Partoer CMO Fryslân
- Jeffres, L.W., C.C.Bracken, G. Jian en M.F. Casey (2009), The impact of third places on community quality of life, *Applied Research in Quality of Life*, 4 (4), 333-345.
- Kapma, J. & D. Ruter (2011), *Platteland 2.0. Wat betekenen sociale media voor het platteland?* Leusden: Netwerk Platteland
- Kaźmierczak, A. (2013), The contribution of local parks to neighbourhood social ties, *Landscape and Urban Planning* 109 (1), 31-44
- Kemperman, A. & H. Timmermans (2014), Green spaces in the direct living environment and social contacts of the aging population, *Landscape and Urban Planning* 129, 44-54
- Klouwen, B., M. Groenland, W. Tideman & P. Tiggeloven (2014), *Vitaliteitsimpuls kleine kernen: toolbox kleine kernen*. Companen, Advies voor woningmarkt en leefomgeving
- Komter, A.E., J. Burgers & G. Engbersen (2004), *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie* (2^e druk), Amsterdam University Press.
- Leer, R. van, E. Matijssen, R. Hado & M. Janssens (2012), *Leefbaarheid is mensenwerk. Onderzoek leefbaarheid gemeente Borger-Odoorn*. Assen: STAMM CMO
- Leidelmeijer, K. & I. van Kamp (2003), *Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid; naar een begrippenkader en conceptuele inkadering*. Bilthoven: RIGO en RIVM
- Leidelmeijer, K., J. van Lensel & I. Giesbers (2009), *Kwaliteit van buurt en straat. Tussen feit en fictie*. RIGO Research en Advies, in opdracht van VROM/WWI
- Leidelmeijer, K. (2012), *Buurtparticipatie en leefbaarheid*. RIGO Research en Advies BV
- Lofland, L.H. (1998), *The Public Realm: Exploring the city's quintessential social territory*. Transaction Publishers
- Meer, M. van der, F. Thissen, J. Droogleeve Fortuijn, I. van der Tak, & D. van der Wouw (2008), *De sociale draagkracht van dorpen in Borsele. Leefbaarheid, sociale cohesie en community care in kleine dorpen*, Amsterdam: AMIDSt

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2013), *De Doe-democratie. Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving.*
- Mohan, G. & J. Mohan (2002), Placing social capital. *Progress in Human Geography* 26 (2), 191-210
- Neves, B.B. & J.R.S. Fonseca (2014), Latent class models in action: bridging social capital & internet usage, *Social Science Research* 50, 15-30.
- Oldenburg, R. & D. Brissett (1982), The third place, *Qualitative Sociology* 5 (4), 265-284.
- Peters, K., B. Elands & A. Buijs (2010), Social interactions in urban parks: Stimulating social cohesion? *Urban Forestry & Urban Greening* 9 (2), 93-100
- Putnam, R. D. (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York etc.: Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, R.D. (1995), Bowling Alone. America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, January 1995, 65-78.
- Rozema, J. (2012), *Adorp 2012. Hoe waarderen inwoners van Adorp hun leefomgeving?* Kenniscentrum NoorderRuimte, Hanzehogeschool Groningen
- Rozema, J. et al. (2010-2013), Diverse dorpsonderzoeken uitgevoerd van 2010 tot heden. Digitale bron: www.hanze.nl, geraadpleegd mei 2015
- Schepers, W. & A. Buys (2009), *Bewonersonderzoek Ganzedijk*, Amsterdam: RIGO Research en Advies BV
- Schmeets, H. & S. te Riele (2014), Declining social cohesion in the Netherlands? *Social Indicators Research* 115 (2)
- Schnabel, P., R. Bijl & J. de Hart (red.) (2008), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. Den Haag: SCP.
- Schoonen, M. (2006), *Over buurtbinding en sociale cohesie: het debat en de realiteit. Een interview met Tineke Lupi over haar literatuurstudie naar sociale cohesie en buurtbinding.* Facta (Tijdschrift voor Maatschappijwetenschappen)
- Sentel, J. (2014), Derde plekken en belang van de openbare ruimte. *Straatbeeld* februari 2014, 26-27
- Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers (2007), *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland*. Den Haag: SCP
- Specht, M. & J. van der Zwaard (2015), *De uitvinding van de Leeszaal. Collectieve tactieken en culturele uitwisselingen*, trancity*valiz
- Stanley, D. (2003), What do we know about social cohesion: The research perspective of the federal government's social cohesion research network. *The Canadian Journal of Sociology* 28 (1), Special Issue on Social Cohesion in Canada (Winter, 2003), 5-17
- Steenbekkers, A. & L. Vermeij (red.) (2013), *De dorpsmonitor. Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Den Haag: SCP.
- Svendsen, G.L.H. & J.F.L. Sørensen (2007), There's more to the picture than meets the eye: Measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark. *Journal of Rural Studies* 23, 453-471
- Svendsen, G.L.H. (2010), Socio-spatial planning in the creation of bridging social capital: The importance of multifunctional centers for intergroup networks and integration. *International Journal of Social Inquiry* 3 (2), 45-73
- Svendsen, G.H.L. (2013), Public libraries as breeding grounds for bonding, bridging and institutional social capital: The case of branch libraries in rural Denmark. *Sociologia Ruralis* 53 (1), 52-73
- Thissen, F. (2010), Wat houdt een krimpand dorp leefbaar en vitaal? *Real Estate* 71, 23-36
- Thissen & Droogleever Fortuijn (2012), *Het dorpshuis: van bewoners en voor bewoners. De maatschappelijke participatie van dorpsbewoners en de betekenis van het dorpshuis in de dorpen van Littenseradiel*. Universiteit van Amsterdam.
- Thissen, F. (2013), Dorpen in verandering. *Rooilijn* 46 (2), 80-89
- Vermeij, L. (2015), *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: SCP
- Vreke, J., I.E. Salverda & F. Langers (2010), *Niet bij rood alleen: buurtgroen en sociale cohesie*. Wageningen: Alterra

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

Wagner, W. E., (2004), Beyond dollars and cents: Using civic capital to fashion urban improvements, *City and Community*, 3 (2), 157–173.

Weenink, D. (2009), *Samen leven in het dorp. Sociale cohesie: voor wat het waard is*. Wageningen Universiteit en Researchcentrum.

Wellman, B., Quan-Haase, A., Boase, J., Chen, W., Hampton, K., Díaz, I. and Miyata, K. (2003), The social affordances of the internet for networked individualism. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8 (3)

Williams, J. (2005), Designing neighbourhoods for social interaction: The case of cohousing. *Journal of Urban Design*, 10 (2), 195–227

Wittebrood, K. & T. van Dijk (2007), *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP

Bijlage: voorbeelden van gemeentelijk (en provinciaal) beleid in Nederland

In deze voorbeelden van rapporten die vanuit beleidsmatige blik op sociale cohesie en voorzieningen zijn gemaakt, gaat het vooral om accommodatiebeleid waar sociale cohesie expliciet een rol vervult. In gemeentelijke (en provinciale) beleidsstukken is de bevordering van sociale cohesie wel steeds uitgangspunt, en daarvoor zijn middelen nodig.

De **Provincie Zeeland** (2009) laat zien dat zij, met de demografische transitie aan de horizon, oud denken heeft vertaald naar nieuwe inzichten. Zo herformuleert zij de oorspronkelijke reflex “De leefbaarheid van een dorp/wijk staat of valt bij zoveel mogelijk voorzieningen op korte afstand” in het nieuwe uitgangspunt: “Sociale samenhang is essentieel voor de leefbaarheid van een dorp of wijk”. Die wil de provincie Zeeland samen met haar partners stimuleren door: 1) de woonkwaliteit te verbeteren, 2) de ontmoetingsfunctie te behouden of te creëren, 3) voorzieningen bereikbaar te houden en daarbij te focussen op kwaliteit (i.p.v. behoud). Woonkwaliteit is daarbij een veelomvattend begrip en gaat niet alleen over de fysieke staat van woningen, maar ook over de openbare ruimte, de identiteit en het imago van een kern. [...] Verder is het voor de sociale samenhang in een dorp essentieel om een openbare plek te hebben waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten, al dan niet spontaan. ‘Een dergelijke plek kan van alles zijn, van dorps huis tot bushok, van dorpsweide tot dorpsplein, van café tot sportkantine. Vaak gaat het om een voorziening die ‘dragend’ is, waar andere functies aan vastgeplakt kunnen worden, zoals een wozoco³³ waar tekenles wordt gegeven’.

De **gemeente Hollands Kroon** stelt eigen kracht en verantwoordelijkheid van inwoners, verenigingen en instellingen centraal. Zij wil integrale benaderingen voor de voorzieningen door te zoeken naar onder andere multifunctionaliteit en slimme combinaties (zoals brede scholen, die meer ontmoetingen genereren en zo bijdragen aan het zelfoplossend vermogen van de gemeenschap). Met uitzondering van basisvoorzieningen en het bieden van een vangnet, houdt de gemeente accommodaties alleen in stand als die een bijdrage leveren aan de lokale gemeenschap en vitaliteit en veerkracht daarvan, en ze de sociale cohesie bevorderen, en de (zorg)kosten beheersbaar houden.

De **gemeente Westerveld** stelt in haar sociale structuurvisie dat een ontmoetingsplek van belang is voor het behoud van de sociale cohesie. Dat kan buiten op het plein of binnen. Sport en cultuur zijn hiervoor van belang. De gemeente ziet ook dat de aanwezigheid van fysieke voorzieningen zoals een dorps huis, geen garantie zijn voor de leefbaarheid. Zij ziet een grote mate van sociale cohesie in haar gemeente, en wil die gebruiken én faciliteren.

De **gemeente De Ronde Venen** concludeert ook dat de sociale cohesie en levendigheid in haar kernen mede gelieerd is aan de aanwezigheid en/of het behoud van accommodaties die ontmoeting bevorderen. Ook deze gemeente zoekt naar integratie, waarbij accommodaties gekoppeld kunnen worden, zoals dorps huizen, exploitanten en binnensport. Ook wil ze de multifunctionaliteit verhogen.

De **gemeente Langedijk** ziet participeren als middel om diverse maatschappelijke doelen te bereiken, zoals ontwikkeling, gezondheid, maar ook ontmoeten en ontspannen. Plekken om te ontmoeten in de buurt zijn bijvoorbeeld de bibliotheek of het multifunctioneel buurthuis.

De **gemeente Maasdriel** wil van monofunctionaliteit naar multifunctionaliteit ‘Niet denken in termen van gebouw, maar in termen van functie en activiteiten’. Ze verdeelt maatschappelijke

³³ Woon-zorgcomplex

Meer sociale cohesie door voorzieningen?

Een literatuurstudie naar het verband tussen sociale cohesie en maatschappelijke voorzieningen op het platteland

accommodaties in vijf sectoren, waaronder 'cultuur en ontmoeting'. Ze zet in op het behoud van de voorziening dorpshuizen, omdat deze een belangrijke ontmoetingsfunctie hebben.

Bronnen

Provincie Zeeland (2009), *Op pad! Reflexen doorbreken om te kunnen anticiperen op de demografische veranderingen in Zeeland*.

Gemeente Hollands Kroon, *Vertrouwen op eigen kracht en verantwoordelijkheid. Kadernota Accommodatiebeleid* (2013).

Gemeente Westerveld (2013), *Structuurvisie*. Via http://www.broplan.nl/online_document/westerveld/structuurvisie/

Miltenburg, E. van (2013), *Nota integraal accommodatiebeleid. Kunst en cultuur, onderwijs, sport en welzijn* (gemeente De Ronde Venen)

Gemeente Langedijk (2013), *Accommodatiebeleid Langedijk*. Uitgangspunt: zoveel mogelijk multifunctionaliteit.

Gemeente Maasdriel (2014), *Integraal accommodatiebeleid gemeente Maasdriel. Meer Met Minder*.